

Πρόγραμμα Μεταπτυχιακών Σπουδών
Νεώτερη και Σύγχρονη Ελληνική Ιστορία

Διπλωματική Εργασία

«Η εγκατάσταση των Μικρασιατών προσφύγων
στη δυτική Λέσβο»

Ειρήνη Π. Βεκρή

Επιβλέπων καθηγητής:

Αντώνιος Κλάψης

Αθήνα, Ιούνιος 2023

Η παρούσα εργασία αποτελεί πνευματική ιδιοκτησία του/της φοιτητή/φοιτήτριας («συγγραφέας/δημιουργός») που την εκπόνησε. Στο πλαίσιο της πολιτικής ανοικτής πρόσβασης ο συγγραφέας/δημιουργός εκχωρεί στο ΕΑΠ, μη αποκλειστική άδεια χρήσης του δικαιώματος αναπαραγωγής, προσαρμογής, δημόσιου δανεισμού, παρουσίασης στο κοινό και ψηφιακής διάχυσής τους διεθνώς, σε ηλεκτρονική μορφή και σε οποιοδήποτε μέσο, για διδακτικούς και ερευνητικούς σκοπούς, άνευ ανταλλάγματος και για όλο το χρόνο διάρκειας των δικαιωμάτων πνευματικής ιδιοκτησίας. Η ανοικτή πρόσβαση στο πλήρες κείμενο για μελέτη και ανάγνωση δεν σημαίνει καθ' οιονδήποτε τρόπο παραχώρηση δικαιωμάτων διανοητικής ιδιοκτησίας του συγγραφέα/δημιουργού ούτε επιτρέπει την αναπαραγωγή, αναδημοσίευση, αντιγραφή, αποθήκευση, πώληση, εμπορική χρήση, μετάδοση, διανομή, έκδοση, εκτέλεση, «μεταφόρτωση» (downloading), «ανάρτηση» (uploading), μετάφραση, τροποποίηση με οποιονδήποτε τρόπο, τμηματικά ή περιληπτικά της εργασίας, χωρίς τη ρητή προηγούμενη έγγραφη συναίνεση του συγγραφέα/δημιουργού. Ο συγγραφέας/δημιουργός διατηρεί το σύνολο των ηθικών και περιουσιακών του δικαιωμάτων.

Η εγκατάσταση των Μικρασιατών προσφύγων στη δυτική Λέσβο

Ειρήνη Π. Βεκρή

Επιτροπή Επίβλεψης Διπλωματικής Εργασίας

Επιβλέπων Καθηγητής:

Αντώνιος Κλάψης

Επίκουρος Καθηγητής, Πανεπιστήμιο
Πελοποννήσου

Συντονιστής ΘΕ ΣΕΙ50, Ελληνικό Ανοικτό
Πανεπιστήμιο

Συν-Επιβλέπουσα Καθηγήτρια:

Μαριλένα Παπαδάκη

Αθήνα, Ιούνιος 2023

Στην Ανθούλα, την Ειρήνη, τον Παρασκευά και τη Χρύσα

Περίληψη

Στην παρούσα εργασία εξετάζεται το θέμα της εγκατάστασης των Μικρασιατών προσφύγων στη Δυτική Λέσβο, κατά τους Διωγμούς του 1914 και του 1922. Επιχειρείται να δειχτεί η έντονη παρουσία των προσφύγων στην αραιοκατοικημένη πλευρά της Λέσβου, να τονιστούν οι δυσκολίες που αντιμετωπίστηκαν κατά την εγκατάσταση, να προβληθεί η πλήρης και ευεργετική ενσωμάτωση των προσφύγων σε χωριά της περιοχής, μαζί με την ίδρυση νέου οικισμού, και να εξεταστεί η πιθανή διαφορετική συμπεριφορά των ντόπιων σε χωριά με διαφορετικές προηγούμενες συνθήκες διαβίωσης λόγω της συνύπαρξης ή μη με τους Τούρκους.

Ύστερα από εκατό χρόνια μετά τη Μικρασιατική Καταστροφή και την ενσωμάτωση των προσφύγων στη λεσβιακή γη, το ερευνητικό ενδιαφέρον ξαναγυρίζει στις ρίζες και τους παράγοντες της σημερινής εξέλιξης στη δυτική Λέσβο, στο επίπεδο αγροτικής και τουριστικής ανάπτυξης, στις περιοχές που υπολειπόταν τότε και στις πιο βασικές υποδομές. Αποδείχτηκε ότι οι πρόσφυγες γνώρισαν, ταίριασαν και αγάπησαν τον καινούργιο τόπο και εν τέλει ενσωματώθηκαν με τους κατοίκους του, με τους οποίους πάντα διατηρούσαν στενές σχέσεις.

Για τις ανάγκες παρούσας εργασίας έγινε έρευνα σε τρία αντιπροσωπευτικά χωριά της Δυτικής Λέσβου, την Πελόπη (Γέλια), όπου μέχρι την «ανταλλαγή» των πληθυσμών το 1923 είχε μικτό πληθυσμό, το Σίγρι, που ήταν αμιγές τουρκικό χωριό και την Σκάλα Καλλονής που είναι εντελώς νέο προσφυγικό χωριό και διαπιστώθηκε ότι τα στοιχεία της εγκατάστασης ήταν τα περισσότερα κοινά στα τρία χωριά, με λίγες διαφορές μόνο.

Βασικό χαρακτηριστικό ήταν η προθυμία όλων των απογόνων των Μικρασιατών να διηγηθούν τις οικογενειακές τους ιστορίες με ζήλο και υπερηφάνεια. Άλλο στοιχείο ήταν ο ανταγωνισμός και η αντιπαλότητα που αντιμετώπισαν από τους ντόπιους στον επαγγελματικό τομέα. Τέλος πολλοί πρόσφυγες ή οι απόγονοί τους, που είχαν ξεχωριστή επαγγελματική και οικονομική επιτυχία προχώρησαν σε έργα που προωθούν την ανάπτυξη, στις νέες τους πατρίδες, με ευεργεσίες και δωρεές για τους ανθρώπους και τον τόπο που τους υποδέχτηκε.

Λέξεις – Κλειδιά

Μικρασιάτες πρόσφυγες, εγκατάσταση προσφύγων 1914, εγκατάσταση προσφύγων 1922, Πελόπη, Σίγρι, Σκάλα Καλλονής

The establishment of the Asia Minor refugees in Western Lesvos

Irene P. Vekri

Abstract

This paper focuses on the establishment of the Asia Minor refugees, in Western Lesvos, after the massive exodus of the Greek population in 1914 and in 1922. In this context, an attempt is made to show the intense presence of the refugee population in the western, underpopulated area of Lesvos Island, to underline the hardships during the establishing processes, to prove the complete and beneficiary incorporation of the refugees in the area, as well as the creation of a new village settlement. Finally, the potential differences in local people's behavior due to coexisting with the Turks are examined.

After one hundred years have passed since the Asia Minor Disaster and the incorporation of the refugees in the Land of Lesvos, there is an interest in finding the roots and the factors of the current development and progress in agriculture and tourism, in a primarily underdeveloped area. It has been proven that the Greek refugees after their arrival, got to know and liked the new land and were eventually completely integrated with the inhabitants with whom they had always been affiliated.

A survey was conducted for the purposes of this paper, in three typical of their kind villages, in W. Lesvos. Pelopi (Gelia) where until the population "exchange" in 1923 the population was mixed (Greek and Turkish), Sigri which used to be an absolute Turkish village and Skala Kallonis which was a new refugee village. The findings were similar, with a few differences only.

A very profound characteristic of the refugee descendants was the enthusiasm and their pride in speaking about their ancestors. Another characteristic was the competition shown by the local people in the area of the job employment. Finally, it is worth mentioning that several refugees who became wealthy and prominent also became village benefactors for their new countries.

Keywords

Asia Minor refugees, Western Lesvos establishment 1914 - 1922, Pelopi, Sigri, Skala Kallonis

Περιεχόμενα

Περίληψη.....	iv
Abstract.....	v
Περιεχόμενα	vi
Κατάλογος Εικόνων	vii
Συντομογραφίες & Ακρωνύμια	viii
Εισαγωγή	1
1. Οι διωγμοί των Μικρασιατών από το 1914 έως το 1922	
1.1 Γενικά	6
1.2 Ο Α΄ Διωγμός	7
1.3 Ο Β΄ Διωγμός	14
2. Σχέσεις Λέσβιων με Μικρά Ασία	19
3. Εγκατάσταση σε χωριά με κυρίως ελληνικό πληθυσμό - Το παράδειγμα της Πελόπης (Γέλια)	24
4. Εγκατάσταση σε χωριά με αμιγή οθωμανικό πληθυσμό - Το παράδειγμα του Σιγρίου	33
5. Εγκατάσταση σε νέα προσφυγικά χωριά - Το παράδειγμα της Σκάλας Καλλονής.....	38
Συμπεράσματα	44
Βιβλιογραφία	47
Παράρτημα Α: Πώληση Οικοπέδου στην Πελόπη (1926 επικύρωση).....	51
Παράρτημα Β: Βιογραφικό σημείωμα του Ευστράτιου Κυριακίδη (αφήγηση Μαρίας Κιαχαγιά).	52

Κατάλογος Εικόνων

Εικόνα 1	Η διοικητική διαίρεση της Λέσβου.	5
Εικόνα 2	Πελόπη - Το χωριό διασχίζει μικρός ποταμός που κατεβαίνει από το Λεπέτυμνο...	25
Εικόνα 3	Πελόπη - Το Τζαμί που βρίσκεται στο κέντρο του χωριού	26
Εικόνα 4	Πελόπη - Από τα βιβλία της Κοινότητας Ι	27
Εικόνα 5	Πελόπη - Από τα βιβλία της Κοινότητας ΙΙ.....	28
Εικόνα 6	Σίγρι - Το Οθωμανικό Κάστρο Σιγρίου (1757)	33
Εικόνα 7	Σίγρι - Το πρώην τουρκικό τέμενος, σήμερα χριστιανική Εκκλησία	34
Εικόνα 8	Σκάλα Καλλονής - Το λιμάνι	37
Εικόνα 9	Σκάλα Καλλονής-Σπίτι από τα πρώτα που κληρώθηκαν στον προσφυγικό οικισμό Ι	38
Εικόνα 10	Σκάλα Καλλονής-Σπίτι από τα πρώτα που κληρώθηκαν στον προσφυγικό οικισμό ΙΙ	38
.....		

Συντομογραφίες & Ακρωνύμια

ΕΑΠ Επιτροπή Αποκαταστάσεως Προσφύγων

ΚτΕ Κοινωνία των Εθνών

ΕΑΠ Επιτροπή Αποκαταστάσεως Προσφύγων

ΧΑΝ Χριστιανική Αδελφότης Νέων

Στην παρούσα εργασία εξετάζεται το θέμα της εγκατάστασης των Μικρασιατών προσφύγων στη Λέσβο και ειδικότερα στη δυτική πλευρά του νησιού, κατά τους διωγμούς από τους Τούρκους, που άρχισαν μετά τους Βαλκανικούς πολέμους με τις απώλειες των οθωμανικών εδαφών, το 1914, οπότε άρχισαν οι αντιδράσεις των Τούρκων, τέλειωσαν με τον τελευταίο άγριο διωγμό το 1922 και σφραγίστηκαν το 1923, με την Συνθήκη της Λοζάνης.

Βασικός λόγος της επιλογής της Δυτικής Λέσβου ως αντικείμενο της εργασίας τούτης, είναι κατ' αρχάς το προσωπικό ενδιαφέρον λόγω της προσφυγικής μου καταγωγής, σε μια προσπάθεια να δειχτεί η έντονη παρουσία των προσφύγων σε κάθε πλευρά της λεσβιακής γης, να τονιστούν οι δυσκολίες που αντιμετωπίστηκαν και ως επί το πολύ ξεπεράστηκαν, να προβληθεί η πλήρης και ευεργετική ενσωμάτωση των προσφύγων στην περιοχή και να παρουσιαστεί η διαφορετική αντιμετώπιση των προσφύγων από τους ντόπιους σε διαφορετικά χωριά, η ποικιλία των τρόπων των συνθηκών διαβίωσης των κατοίκων και εξ αυτού των τρόπων της ενσωμάτωσης των εκδιωγμένων Ελλήνων από την πατρώα τους γη. Όλα αυτά συνέβησαν στον συγκεκριμένο ελλαδικό χώρο, στον οποίο εστιάζει η παρούσα μελέτη και που δεν είχε καν προλάβει να ανασάνει ελεύθερα, αφού μόνο δύο χρόνια χώριζαν την αποτίναξη του οθωμανικού του ζυγού, από την εισροή των προσφύγων του Α' Διωγμού του 1914 και δέκα από τον Β' Διωγμό του 1922.

Ύστερα από τα εκατό χρόνια που πέρασαν από τη Μικρασιατική Καταστροφή και την ενσωμάτωση των προσφύγων στην Ελλάδα και τη λεσβιακή γη, υπάρχει ακόμα ερευνητικό ενδιαφέρον ως προς τις ρίζες και τους παράγοντες της σημερινής εξέλιξης στη δυτική Λέσβο, στο επίπεδο της αγροτικής και τουριστικής ανάπτυξης, σε περιοχές που υπολειπόταν τότε ακόμα και σε βασικές υποδομές, στοιχειώδεις διευκολύνσεις και αγαθά. Για παράδειγμα,

αξίζει να αναφερθεί ένα περιστατικό στη δυτική Λέσβο και την περιοχή της Άντισσας (το όνομα ήταν Τελώνια τότε), όπου οι κάτοικοι υποδέχτηκαν με συμπάθεια και στοργή τους πρόσφυγες. Θέλησαν να φροντίσουν και να ανακουφίσουν μάλιστα, μια ομάδα μεγαλύτερη από εξακόσια εξαθλιωμένα και πεινασμένα άτομα, που είχε αποβιβαστεί στην Ερεσό, προερχόμενη από Παλαιά και Νέα Φώκαια. Όλοι όμως βρέθηκαν σύντομα αντιμέτωποι, λόγω του μεγάλου πλήθους των προσφύγων και του καλοκαιριού, με το ανυπέρβλητο τότε πρόβλημα της λειψυδρίας, που έκανε τον τόπο εχθρικό και τους κατοίκους αφιλόξενους (Παρασκευαΐδης Π., 2017,48).

Ο συγγραφέας Στρατής Μυριβήλης από τη Συκαμιά στο βόρειο τμήμα της δυτικής Λέσβου, βασικός δημιουργός της «Λεσβιακής Άνοιξης»¹, στο βιοματικό και εμβληματικό μυθιστόρημά του «Η Παναγιά η Γοργόνα», ζωντανεύει τη φτωχική ζωή και τα προβλήματα των ηρώων του, που είναι ντόπιοι παλιοί και πρόσφυγες νεοφερμένοι, καθώς μοιράζονται και όλοι βιοπορίζονται στο χωριό της βορειοδυτικής Λέσβου.

Τούτοι που γιομίζουν σήμερα το γιαλό με τις φαμίλιες τους και με τις βάρκες τους κι ανέστησαν ολάκερο χωριό με σημαντικό ψυχομέτρι, τη Σκάλα της Μουριάς, ήρθαν όλοι τους απ' αντίκρυ σαν έγινε το μεγάλο κακό... Από εκεί απ' αντίκρυ ξεκίνησαν κι ήρθαν όλοι τούτοι οι ψαράδες κι οι ναυτικοί, μια φαρμακωμένη μέρα. Φουκαράδες και ανεμμαλιάρηδες ήρθαν, με την ψυχή στο στόμα, ζυπόλυτοι κι αγριεμένοι. Μέσα στα τρομαγμένα μάτια τους κρατούσαν την κόκκινη αντιλαμπή από μια πλατιά πυρκαγιά. Ήρθαν με το μαύρο βρακί ανατραβηγμένο μέσα στο μαλλένιο ζουνάρι, φορούσαν στο κεφάλι τις βαριές αϊβαλιώτικες κατσούλες από βελούδο ξεφτισμένο (Μυριβήλης, 1967, σ.24,30).

Αλλά πόσο πιο εύγλωττα και γλαφυρά από τον Λέσβιο συγγραφέα, μπορεί κανείς να περιγράψει αυτόν τον ερχομό και την αλλαγή, τη νέα ζωή μετά την ενσωμάτωση των Μικρασιατών στο νέο προσφυγικό συνοικισμό στο χωριό;

¹ Λογοτεχνικό κίνημα στη Λέσβο του Μεσοπολέμου.

«Έτσι και τούτοι ήρθαν και ρίζωσαν γύρω στις Παναγιάς τα ράχτα. Αυγατίζουν τη γενιά χρόνο με το χρόνο. Γεμίζει ο τόπος καινούριες φωνές, η θάλασσα καινούρια κουπιά. Οι ταβέρνες γεμίζουν τραγούδια» (Στο ίδιο,146).

Οι πρόσφυγες γνώρισαν, ταίριασαν και αγάπησαν τον καινούργιο τόπο.

Οι άνθρωποι συνταιριάστηκαν με την καινούρια ακρογιαλιά που τους έδωσε η Ελλάδα να τρυγούν για τη ζήση τους. Βολεύτηκαν με τον τόπο και με τους ανθρώπους, σοφέλιασαν ψυχή και κορμί με τον περίγυρο. Κανένας από τους ντόπιους δεν ξέρει πια σαν κι αυτούς, τις ποριές και τα περάσματα του ψαριού, μηδέ γνώρισε άλλος κανείς έτσι σίγουρα στο γαλάζιο λιβάδι της θάλασσας τα μονοπάτια και τις κακοτοπιές, τις ρέξιγες κρέμασες των νερών, τις φωλιές για τα χταπόδια και τους αστακούς, τις ατρύγητες αμαλαγιές που πρέπει να καλάρουν τα δίχτυα. Με τον καιρό έμαθαν κοντά στο νερό ν' αγαπούν και τούτο το άγιο δέντρο της ελιάς, που είναι θρησκεία και πόρεψη για τους ντόπιους (Στο ίδιο,147).

Από την άλλη, η επιλογή ήταν η πόλη, τα μεγάλα και μικρά αστικά κέντρα. Εξετάζοντας τους τόπους εγκατάστασης των προσφύγων, αποδεικνύεται ότι ο μεγαλύτερος όγκος τους, αστοί και μικροαστοί, επαγγελματίες, άνθρωποι συγκεκριμένων επαγγελμάτων και ειδικοτήτων, εργάτες και οικογένειες που έψαχναν για τα χαμένα μέλη των οικογενειών τους, δικαιολογημένα, στις περισσότερες περιπτώσεις, επέλεξαν ή αναγκάστηκαν να εγκατασταθούν στην ανατολική πλευρά του νησιού, που ήταν πάντα πολυπληθέστερη, πιο προοδευτική και πιο προοδευμένη. Ακόμα, σχετικά πιο οργανωμένη θεωρούνταν από τη δυτική, παρόλο που και η πρωτεύουσα Μυτιλήνη ήταν τότε μια καθυστερημένη πόλη, λόγω της πάνω από τετρακόσια χρόνια τουρκοκρατίας και της γειτνιάσής της με την Ασία. Είχε μικρά σπίτια, στενούς δρόμους, σκόνη, λάσπες, χωρίς πλατείες και χωρίς βασικές υποδομές (Παρασκευαΐδης Π., ό.π., 49). Όμως, σύμφωνα με συνέντευξη Αϊβαλιώτη πρόσφυγα στην Άννα Παναγιωταρέα, «στη Μυτιλήνη, οι Αϊβαλιώτες, εργάτες και μικροαστοί, βρήκαν γρήγορα δουλειά, προσφέροντας φτηνά και εξειδικευμένα χέρια. Μερικοί τόλμησαν και άνοιξαν μικρές δικές τους επιχειρήσεις ανάλογες με εκείνες που είχαν στην πατρίδα τους» (Παναγιωταρέα, 1994, 65).

Έτσι για την πρωτεύουσα και τα γύρω χωριά, όπου μεγάλος αριθμός προσφύγων εγκαταστάθηκε άμεσα και συγχωνεύτηκε σταδιακά μέσα σε υπάρχουσες, πιο εύκολα προσβάσιμες ή και νέες κοινωνικές δομές, έχουν ήδη πραγματοποιηθεί πολλές αξιόλογες μελέτες. Οι περισσότερες μελέτες αφορούν στους πρόσφυγες της Μυτιλήνης ειδικότερα και των γύρω περιοχών της Ανατολικής Λέσβου, σε σχέση με τους καινούργιους συνοικισμούς και τις εκεί ανταλλάξιμες περιουσίες.

Στην παρούσα εργασία οι πηγές και η μεθοδολογία που ακολουθήθηκε για το ερευνητικό μέρος, περιλαμβάνουν στοιχεία από τον τοπικό Τύπο της εποχής, που βρίσκονται στο ψηφιακό αποθετήριο της Δημόσιας Κεντρικής Βιβλιοθήκης της Μυτιλήνης, γραπτά τεκμήρια και προφορικές και γραπτές μαρτυρίες, σχετική βιβλιογραφία και ιστορικές μελέτες. Επίσης πραγματοποιήθηκαν επισκέψεις, στα Γραφεία των Κοινοτήτων τριών αντιπροσωπευτικών χωριών που δέχτηκαν Μικρασιάτες πρόσφυγες, και αναζητήθηκαν στοιχεία από τα συγκεκριμένα αρχεία των Κοινοτήτων Σιγρίου, Πελόπης και Παπιανών, όπου ανήκει η Σκάλα Καλλονής. Ακόμα πραγματοποιήθηκαν συνεντεύξεις με απογόνους των οικογενειών προσφύγων των δύο διωγμών του 1914 και του 1922 και έγιναν φωτογραφίσεις κτιρίων και αγρών, σε τρία χωριά της Δυτικής Λέσβου, την Πελόπη που ήταν μέχρι την ανταλλαγή των πληθυσμών μικτό χωριό με Έλληνες και Τούρκους κατοίκους, το Σίγρι, που ήταν αμιγές τουρκικό χωριό μέχρι την απελευθέρωση της Λέσβου το 1912, και τη Σκάλα Καλλονής, που δεν υφίστατο καν ούτε ως οικισμός κατά την εποχή πριν από την εγκατάσταση των προσφύγων. Στην Εικόνα 1. φαίνεται η σημερινή διοικητική διαίρεση του Νομού Λέσβου, στο Δήμο Μυτιλήνης και το Δήμο Δυτικής Λέσβου.

Εικόνα 1. Η διοικητική διαίρεση της Λέσβου.

Σύμφωνα με τις δημογραφικές παρατηρήσεις η παρουσία των μουσουλμάνων στη Λέσβο κατά την περίοδο της τουρκοκρατίας υπήρξε συνεχής και πολύ σημαντική ως προς την κατοχή των γαιών. Μετά την περίοδο του Τανζιμάτ (1839) όμως και την κατάργηση του μονοπωλείου του ελαιολάδου όταν οι Λέσβιοι απέκτησαν τη δυνατότητα και άρχισαν να αγοράζουν γη (Καραβία, 2010,177). Έτσι υπήρχαν σπίτια και χωράφια που εγκαταλείφθηκαν κατά την «ανταλλαγή των πληθυσμών», παρ' ότι πολύ λίγα ήταν τα διαθέσιμα, σύμφωνα με τις ανάγκες στεγάσεως κατά τα προσφυγικά ρεύματα. Γι' αυτά, ήδη έχουν εκπονηθεί μελέτες σχετικές με τις «ανταλλάξιμες περιουσίες» για την πόλη της Μυτιλήνης.

Πρόσφατη προσπάθειά μου όμως, για επίσκεψη και έρευνα στο αρχειακό υλικό της Κτηματικής Υπηρεσίας του Νομού Λέσβου, δεν ήταν επιτυχής. Τα αρχεία των ανταλλαζίμων περιουσιών της δυτικής Λέσβου που διατηρείται στην πόλη της Μυτιλήνης και αφορά στις πρώην τουρκικές περιουσίες, κατοικίες ή αγρούς και βοσκοτόπια, δεν ήταν εφικτές, καθότι τα Αρχεία της Κτηματικής Υπηρεσίας, δεν είναι πλέον προσβάσιμα για το κοινό και τους ερευνητές².

² Τηλεφωνική επικοινωνία πραγματοποιήθηκε στις 7-4-2023.

1. Οι διωγμοί των Μικρασιατών από το 1914 έως το 1922

1.1 Γενικά

Μετά τους Βαλκανικούς πολέμους του 1912-1913 και τη μείωση των εδαφών της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας, άρχισαν οι συστηματικοί διωγμοί των Ελλήνων στη Μικρά Ασία, που κράτησαν δέκα χρόνια περίπου και κορυφώθηκαν με τη Μικρασιατική Καταστροφή το 1922. Οι Μικρασιάτες του Α΄ και του Β΄ Διωγμού, πλην λίγων εξαιρέσεων Μικρασιατών οι οποίοι κατέφυγαν στο εξωτερικό, εγκαταστάθηκαν στην Ελλάδα. Η Ελλάδα καθώς ήταν απροετοίμαστη, ξαφνικά βρέθηκε αντιμέτωπη με επείγοντα και κρίσιμα προβλήματα. Και η Λέσβος, στο μάτι του κυκλώνα, βίωνε κάθε φορά την προσφυγική κρίση μέσα στη δική της γη, στην περικλειστή από θάλασσα επικράτειά της. Το προσφυγικό ζήτημα βέβαια αποτελούσε το σταθερό και κύριο θέμα καθημερινά στις τοπικές εφημερίδες, όπου παρουσιαζόταν σε σύντομες ειδήσεις, αλλά και εκτενή άρθρα και χρονογραφήματα. Συχνά γράφονταν οι απόψεις των ίδιων των προσφύγων και των επικεφαλής των πολλών τοπικών επιτροπών που συγκροτούσαν (Γρηγορά & Μαρωνίτου, 2022, 14).

Στη συνέχεια του παρόντος πονήματος θα περιγραφούν οι συνθήκες υποδοχής και διαβίωσης των προσφύγων στο νησί της Λέσβου, για τους δύο διωγμούς, οι επιπτώσεις από τις αφίξεις των προσφύγων στη Λέσβο και ιδιαίτερα στη δυτική πλευρά του νησιού. Επίσης θα αναφερθούν οι σχετικές ενέργειες και αντιδράσεις του κράτους και των κατοίκων, σε κεντρικό και τοπικό επίπεδο, καθώς το νησί της Λέσβου κλήθηκε να σηκώσει ένα βάρος δυσανάλογο με τις δυνατότητές του, ως προς τις συνθήκες διαβίωσης, εγκατάστασης και ενσωμάτωσης των προσφύγων στην τοπική του κοινωνία (Στο ίδιο, 14). Γεγονός είναι το ότι ο πρώτος διωγμός, που δεν υπολείπεται πολύ σε σκληρότητα και αγριάδα του δεύτερου, τείνει να έχει υποβαθμιστεί και εν πολλοίς λησμονηθεί σε εθνικό κυρίως επίπεδο, ίσως λόγω του ότι την πρώτη φορά του ξεριζωμού υπήρξε η δυνατότητα της παλινόστησης.

1.2 Ο Α΄ Διωγμός

Οι διωγμοί των Μικρασιατών που ξεριζώθηκαν από τις εστίες τους το Μάιο του 1914, άρχισαν από τη δυτική Μικρά Ασία, την περιοχή της Περγάμου³. Από το 1913 όμως, είχαν ξεκινήσει οι διωγμοί των Ελλήνων στην Ανατολική Θράκη. Αποδείχτηκε ότι υπήρξε ένα προκαθορισμένο σχέδιο, που ήταν κοινό, σε όλα τα μέρη με χριστιανικό πληθυσμό όπου εφαρμόστηκε σύμφωνα με συγκεκριμένη και στοχευμένη μεθόδευση. Προηγήθηκε μια μεγάλη ανθελληνική εκστρατεία του τουρκικού Τύπου στη Μικρά Ασία. Ακολούθησε μποϋκοτάζ στα ελληνικά καταστήματα, τα προϊόντα και τις υπηρεσίες. Ύστερα άρχισε και η άσκηση της καταπίεσης και της βίας, με λεηλασίες, διαρπαγές περιουσιών, δαρμούς, βιασμούς, σφαγές και απαγωγές, κατά του χριστιανικού πληθυσμού. Ο σκοπός των Τούρκων ήταν να εξαναγκαστούν οι κάτοικοι των πόλεων και των χωριών, που μέχρι τότε ευημερούσαν, σε «εκούσια» μετανάστευση (Μυλοπτέρη Α., 2010,35).

Οι Μικρασιάτες Έλληνες, ξεσηκώνονται από παντού, τα παράλια και την ενδοχώρα, αφού ανελέητα εκδιώκονται, για να πάρουν το δρόμο της προσφυγιάς. Προέλευση των περισσότερων, σύμφωνα με τα στοιχεία που έχουν καταγραφεί, είναι οι περιοχές Αϊδινίου, Σμύρνης, Βουρλών, Τσεσμέ, Καραμπουρνού, Φώκαιας, Κυδωνιών, Αδραμυτίου, Κεμέρ και Προύσας (Μυλοπτέρη,ό.π.,38). Όλοι προωθούνταν προς τα παράλια και προς τη θάλασσα, με την αγωνία της φυγής και με την ελπίδα να περάσουν σε κάποιο νησί του Αιγαίου. Η Λέσβος λόγω της γειτνιάσεώς της με τη Μικρά Ασία, αλλά και λόγω των δεσμών των κατοίκων της με τους Μικρασιάτες, θέμα που θα αναπτυχθεί σε ξεχωριστό κεφάλαιο, έγινε ο φυσικός πρώτος σταθμός υποδοχής των προσφύγων (Μυλοπτέρη, ό.π., 49). Από όλα τα νησιά του Αιγαίου, η Λέσβος δέχτηκε και διατήρησε σταθερά, από την αρχή, μέχρι την επίσημη παλινόστηση του 1919, τον μεγαλύτερο αριθμό προσφύγων που υπολογίζεται γύρω στις

100.000. Τα άτομα αυτά διασκορπίστηκαν σε ολόκληρο το νησί, φτάνοντας μέχρι το δυτικότερο χωριό Σίγρι, όπου μάλιστα εξέλεξαν αμέσως την αντιπροσωπευτική επιτροπή προσφύγων Σιγρίου σύμφωνα με την εφημερίδα «Σάλπιγξ» (Εφ. Σάλπιγξ, 9-9-14).

Ήδη, δύο εβδομάδες από την «επίσημη» ημερομηνία έναρξης του Α' Διογμού, που έγινε στην Πέργαμο και θεωρείται η 21^η Μαΐου του 1914, έγινε καταγραφή των προσφύγων από την εφημερίδα «Λέσβος» της Μυτιλήνης στη Λέσβο. Υπολογίστηκαν 20.000 πρόσφυγες στην πρωτεύουσα, άλλη μια ισοδύναμη πόλη δηλαδή και 50.000 άλλοι πρόσφυγες ακόμα, διασκορπισμένοι στο υπόλοιπο νησί. Αξίζει να σημειωθεί ότι ο δρόμος, ολόκληρη η διαδρομή από τον Μανταμάδο μέχρι τη Μυτιλήνη, ήταν γεμάτη από πρόσφυγες, που φοβισμένοι, ταλαιπωρημένοι και νηστικοί ανεβοκατέβαιναν την απόσταση των 35 χιλιομέτρων αναζητώντας τους χαμένους συγγενείς τους, κλαίγοντας γοερά. Η καταμέτρηση της εφημερίδας ίσως να μην ήταν ακριβής, καθώς μάλλον έδειχνε μικρότερους από τους πραγματικούς αριθμούς, γιατί σε λίγες μέρες είχε σημειωθεί το αδιαχώρητο σε όλους τους ελεύθερους χώρους, στεγασμένους και υπαίθριους, ιδίως της πόλης της Μυτιλήνης. Πολλοί από τους πρόσφυγες παρέμειναν στη θάλασσα, μέσα στα καΐκια που τους είχαν φέρει και ήταν αγκυροβολημένα στα λιμάνια. Οι χιλιάδες άλλοι κοιμόντουσαν στην Προκυμαία, στον Κήπο, στις αυλές των εκκλησιών, στα σχολεία, στα πεζοδρόμια, στους δρόμους. Γεγονός όμως είναι, ότι παρόλη τη σκληρότητα του γεγονότος και την αιφνιδιαστική του μορφή, η νομαρχία Λέσβου ήλεγχε την κατάσταση, τουλάχιστον διοικητικά (Παρασκευαΐδης Π., ό.π., 44).

Εκτός από τα δυο λιμάνια της Μυτιλήνης, πύλες εισόδου για τους κατατρεγμένους, έγιναν κι άλλα φυσικά λιμάνια του νησιού ή αγκυροβόλια, σε ανατολική και δυτική Λέσβο, παραθαλάσσια χωριά και επίνεια, όπως η Παναγιούδα, τα Μυστεγνά, το Πλωμάρι, η Ερεσός, ο Μόλυβος, η Πέτρα και η Συκαμιά (Μυλοπτέρη, ό.π., σ. 43).

Οι τοπικές αρχές της Μυτιλήνης, εμπρός στο αδιέξοδο του μεγάλου συνωστισμού στην πρωτεύουσα και των κινδύνων που δημιουργούσε η

κατάσταση αυτή, ακολούθησαν την πολιτική της «αραίωσης», που ήταν η διασκορπίση των προσφύγων στο νησί αλλά και στην υπόλοιπη Ελλάδα. Ήδη αρρώστιες, επιδημίες και θάνατοι εργάζονταν σταθερά προς την κατεύθυνση της φυσικής αραίωσης του νεοφερμένου μικρασιατικού πληθυσμού. Λίγο προς αυτήν την κατεύθυνση της αποσυμφόρησης του πληθυσμού, οδηγήθηκε η κατάσταση και έφερε μικρή ανακούφιση η άφιξη τμημάτων του Συμμαχικού Στρατού της Αντάντ, τα οποία εγκαταστάθηκαν στο νησί και δημιούργησαν κάποια έργα (για τους δικούς τους πολεμικούς σκοπούς), στρατόπεδα, αεροδρόμια, δρόμους και καταλύματα, τα οποία διευκόλυναν όμως και τους πρόσφυγες, αφού σε πολλούς έδωσαν δουλειά (Παρασκευαΐδης Π.,ό.π.,σ.96-97).

Στο πλαίσιο της πολιτικής της αραίωσης, αλλά και αυθαίρετα μερικοί από τους πρόσφυγες κατευθύνθηκαν προς τα χωριά του νησιού, όπου είχαν συγγενείς ή γνωστούς ή ακόμα και συνεργάτες σε μικρές ή μεγάλες επιχειρήσεις. Τους ακολούθησαν κι άλλοι, ελπίζοντας να βρουν καλύτερες συνθήκες έξω και μακριά από τον συνωστισμό της πρωτεύουσας. Αρκετοί βρήκαν δουλειές, αγροτικές εργασίες κυρίως, στις περιοχές του Ιππείου και της Καλλονής. Στην περιοχή της σημερινής Δυτικής Λέσβου, εγκαταστάθηκαν σε πολλούς σχετικά διαθέσιμους ακόμα τότε τόπους, όπως στο Χάνι της εκκλησίας της Αγιάσου και τα σχολεία της, τα σχολεία⁴ και τις αποθήκες της Καλλονής και τα κελιά του Ταξιάρχη στο Μανταμάδο. Στην Αγία Παρασκευή, πολλοί κατέφυγαν στον ερειπωμένο χώρο του «Ελληνικού Σχολείου», που τον διαμόρφωσαν κι έμειναν εκεί, μέχρι την παλιννόστησή τους. Έφτασαν στα Τελώνια (Άντισσα αργότερα) και τη Μονή Λειμώνος στην Πεδιάδα της Καλλονής και μέχρι το άκρο δυτικό τμήμα, το Σίγρι και την Ερεσό. Όσοι ήταν τυχεροί και πιο γρήγοροι, πρόλαβαν και στεγάστηκαν σε κτίρια, σε χωριά ή την εξοχή, σε εγκαταλελειμμένα σπίτια και κτήματα των Τούρκων που είχαν φύγει για τη Μικρά Ασία (Στο ίδιο,σσ. 46-48).

⁴ Ο μεγαλύτερος αριθμός προσφύγων έφθασε καλοκαίρι όταν τα σχολεία ήταν κλειστά.

Στην περιοχή του Μολύβου, για παράδειγμα, υπήρχαν πολλά μουσουλμανικά κτήματα, ιδίως στην Άργενο και τη Συκαμιά, τα οποία παράνομα χρησιμοποιούσαν και εκμεταλλεύονταν κάποιοι Τούρκοι. Υπήρχαν ακόμα εξοχικές κατοικίες στη Γέρα και σε άλλες περιοχές, οικήματα και κτήματα τα οποία η ειδική επιτροπή «*Προς ανεύρεσιν οικημάτων προς επίταξιν*», που συστάθηκε, ανακάλυψε. Η επιτροπή συνέταξε ειδικό κατάλογο κατοικιών, οι οποίες τελικά επιτάχθηκαν, παρά τα εμπόδια και τις διεκδικήσεις που πρόβαλαν, μέσω των αντιπρόσωπων και επιτρόπων τους, οι Τούρκοι που είχαν ήδη αποδημήσει στην Τουρκία. Τα οικήματα που επιτάχθηκαν σε ολόκληρη τη Λέσβο δόθηκαν στους πρόσφυγες, δημιουργώντας επιπλέον αντιπαλότητες και διεκδικήσεις από τους ντόπιους. Το μοίρασμα έγινε άλλοτε με κλήρο, άλλοτε χωρίς, με αγοραπωλησία κι άλλοτε με καταλήψεις των ιδίων των προσφύγων, πριν καν δραστηριοποιηθεί η επιτροπή. Ήταν όμως τα οικήματα ελάχιστα σε σχέση με τον αριθμό των οικογενειών που είχαν ανάγκη κατοικίας, γι' αυτό στοιβάζονταν πολλές οικογένειες μαζί στον ίδιο χώρο, στην ίδια κάμαρα ακόμα (Μυλοπτέρη, ό.π., 86-87). Όμως αυτή ήταν η καλή περίπτωση, γιατί για τους περισσότερους πρόσφυγες οι συνθήκες διαβίωσης ήταν απάνθρωπες. Ζούσαν σε παραπήγματα, παράγκες, αντίσκηνα, τρώγλες, μέσα σε ακαθαρσίες, πλήθος εντόμων και αφόρητη δυσοσμία. Έτσι πλήθος από ασθένειες, όπως τύφος, παράτυφος, διφθερίτιδα, ιλαρά και πανώλη, εύκολα διαδίδονταν και μάλιστα χωρίς αντίσταση από τους ταλαιπωρημένους και εξασθενημένους οργανισμούς τους οδηγούσαν γρήγορα στο θάνατο (Δουκέλλης, 2010, 61-62).

Εκτός από τα θέματα της υγείας και της υγιεινής, σημαντικό ήταν το πρόβλημα της έλλειψης τροφίμων, κυρίως του ψωμιού για παράδειγμα, που δινόταν με το δελτίο ανά άτομο. Τα πράγματα χειροτέρεψαν με το ναυτικό αποκλεισμό του 1917, καθώς το νησί δεν είχε καμιά δυνατότητα εισαγωγής τροφίμων και τα πάντα είχαν εξαντληθεί. Εξαιρετικά γενναιόδωρος όμως, φάνηκε στην περίπτωση αυτή ο Κόλπος της Καλλονής, που είχε γεμίσει ψάρια και έσωσε τον κόσμο από την πείνα, τρέφοντάς τον με τους περίφημους κωβιούς του (Παρασκευαΐδης Π., ό.π., σ. 97).

Από τις πρώτες αφίξεις των προσφύγων, μέχρι το 1917, που ιδρύθηκε το Υπουργείο Περιθάλψεως, το κράτος εκπροσωπήθηκε από το Υπουργείο Εσωτερικών, που είχε την γενική εποπτεία. Επίσης στο έργο της περίθαλψης συμμετείχαν η Γενική Διοίκηση των Νήσων Αιγαίου, η Νομαρχία, η Αστυνομική Διεύθυνση Λέσβου, η Κεντρική Επιτροπή Προσφύγων Λέσβου με τις υποεπιτροπές της, οι τοπικές επιτροπές στα χωριά που δέχτηκαν πρόσφυγες και οι επιτροπές των προσφύγων, που συγκροτήθηκαν ανάλογα με την περιφέρεια προέλευσής τους, όπως η Επιτροπή Προσφύγων του Αδραμυττινού Κόλπου, Περιφέρειας Περγάμου, Παλαιάς και Νέας Φώκαιας, Καραβούρνων, Σαντζήδων και Δικελί. Επίσης κατά πολύ βοήθησαν με τρόφιμα, σκηνές, ρούχα, κλινοσκεπάσματα και άλλα χρηστικά υλικά, ο Ελληνικός και ο Αμερικανικός Ερυθρός Σταυρός (Μυλοπτέρη, ό.π., σ. 54).

Το Υπουργείο Περιθάλψεως αργότερα, χώρισε διοικητικά και αναδρομικά, σε τέσσερις περιόδους την υποδοχή και περίθαλψη των προσφύγων του Α΄ Διογμού, ανάλογα με τους φορείς που είχαν αναλάβει και έφεραν εις πέρας το εγχείρημα αυτό, από το 1914 μέχρι το 1921. Στην πρώτη περίοδο η περίθαλψη ήταν μεικτή. Υπήρξε η ιδιωτική πρωτοβουλία και ανέλαβαν δράση και οι κρατικές οργανώσεις. Με τη μορφή αυτή κράτησε μέχρι το 1916. Η δεύτερη περίοδος διήρκεσε από τον Οκτώβριο του 1916, μέχρι τον Ιούλιο 1917. Η περίθαλψη έγινε τότε κρατική, με την ίδρυση της Ανώτατης Διεύθυνσης Περίθαλψης στη Θεσσαλονίκη, όπου είχε εγκατασταθεί η κυβέρνηση Βενιζέλου. Η τρίτη περίοδος περίθαλψης καλύπτει το διάστημα από τον Ιούλιο 1917, μέχρι τον Ιούνιο 1921, με χαρακτηριστικό στοιχείο τη μεγάλη αύξηση του αριθμού των περιθαλπόμενων, διότι εκτός από τους πρόσφυγες, είχαν προστεθεί λόγω της εμπόλεμης κατάστασης, οι έφεδροι, οι οικογένειες των εφέδρων και τα θύματα του μεγάλου πολέμου. Το 1921 ιδρύθηκε το Υπουργείο Περιθάλψεως, Υγείας και Κοινωνικής Πρόνοιας, το οποίο συγκέντρωσε όλες τις κοινωνικές υπηρεσίες. Με την ίδρυση του Υπουργείου αυτού εγκαινιάστηκε η τέταρτη περίοδος (στο ίδιο, σ. 54). Το νέο Υπουργείο μεριμνούσε για την παροχή τροφής, στέγης, ενδυμασίας, εξασφάλιζε τις νοσοκομειακές και φαρμακευτικές

παροχές και ίδρυσε βρεφονηπιακούς σταθμούς, ορφανοτροφεία και οικοτροφεία για τους πρόσφυγες και τα προσφυγόπουλα.

Οι επιτακτικές ανάγκες των προσφύγων επέβαλαν την άμεση οργάνωση και συστηματοποίηση της παρεχόμενης περίθαλψης. Έτσι αμέσως μετά την άφιξή τους και πριν τις πρώτες αντιδράσεις του κράτους πρόσφυγες και ντόπιοι οργάνωσαν τις επιτροπές περίθαλψης. Στις αρχές Ιουνίου του 1914, συγκροτήθηκε η Κεντρική επί της Περιθάλψεως Επιτροπή, με πρόεδρο το γενικό διοικητή Νήσων Αιγαίου. Αργότερα η Κεντρική αυτή Επιτροπή, όταν η αύξηση του αριθμού των προσφύγων έγινε συνεχής και με εξαιρετικά γοργούς ρυθμούς, χώρισε το Νομό Λέσβου σε δεκαπέντε προσφυγικές περιφέρειες, ανάλογα με την τοπική προέλευση των προσφύγων, αποβλέποντας σε καλύτερο και ευκολότερο έλεγχο. Δημιουργήθηκαν επίσης επιτροπές περίθαλψης στα χωριά, όπου συμμετείχαν οι δήμαρχοι, οι ιερείς, οι γιατροί, οι φαρμακοποιοί, οι δάσκαλοι και γενικά άνθρωποι επιφανείς και εγγράμματοι σε κάθε τόπο (στο ίδιο, σ. 58-65).

Οι επιτροπές των προσφύγων που καταρτίστηκαν από τους ίδιους σε κάθε προσφυγική περιφέρεια, έγιναν με κριτήριο τον τόπο καταγωγής τους. Τα στελέχη των επιτροπών αυτών ήταν εξαιρετικά δραστήρια και διεκδίκησαν για τους ανθρώπους που εκπροσωπούσαν καλύτερες συνθήκες διαβίωσης, αποζημίωση για τις περιουσίες τους και δυνατότητα επιστροφής στις εστίες τους (στο ίδιο, σ. 65-67). Επανελημμένα ταξίδευσαν στην Αθήνα για να μιλήσουν με κυβερνητικούς αρμοδίους, έστειλαν υπομνήματα στην κυβέρνηση και σε σημαίνοντα πρόσωπα και γενικά πέρα από το βασικό τους μέλημα, αυτό της βελτίωσης της καθημερινής διαβίωσης, κυνήγησαν με ζήλο και ένταση το αίτημα της επιστροφής στις πατρίδες τους. Ήδη από τον πρώτο καιρό της προσφυγιάς στη Λέσβο, στις 4-8-1914, η εφημερίδα «ΠΡΟΣΦΥΞ» της Μυτιλήνης συμπεριέλαβε άρθρο με τίτλο «Το έργο της επιτροπής Μικρασιατών» και ανέφερε την ικανοποίηση της επιτροπής από την επίσκεψη στην Αθήνα: «Η επιτροπή είχε αποκομίσει την εντύπωση, ότι παρόλες τις

επιφυλάξεις, ο βασιλιάς και η κυβέρνηση προωθούσαν το θέμα της παλιννόστησης» (Εφ. ΠΡΟΣΦΥΞ (Μυτιλήνης), αρ.φ.3, 4-8-1914).

Όταν κόπασε ο σάλος του Α΄ Παγκοσμίου Πολέμου και υπογράφηκε η ανακωχή με την Τουρκία, άρχισαν να επιστρέφουν οι πρώτοι πρόσφυγες στη Μικρά Ασία, πράγμα που λαθραία έκαναν κάποιοι όλον τον προηγούμενο καιρό, κυρίως όταν άρχισε να διαφαίνεται καθαρά στον ορίζοντα η ήττα των Κεντρικών Δυνάμεων (Αιλιανός, 1921, σ. 284).

Μια ειρωνεία της μοίρας όμως, στάθηκε η λαχτάρα και η επιδίωξη αυτής της παλιννόστησης για όσους το πάλεψαν και τελικά τα κατάφεραν. Η Ελλάδα από την πλευρά της, αποχαιρετώντας πολλούς γελαστούς παλιννοστούντες, φροντίζοντας ακόμα και για την εκεί εγκατάστασή τους, δυστυχώς έστελνε για επαναπατρισμό αυτούς, που ήταν ανθρώπινα ράκη όταν αποβιβάστηκαν στις ακτές της Λέσβου και των άλλων νησιών αλλά με τη θέλησή τους τότε πια, έπεφταν στου λύκου τα δόντια ξανά (Στο ίδιο, σ. 63).

1.3 Ο Β΄ Διωγμός

Άνοιξη, κοντά στην αρχή του καλοκαιριού ξεκίνησε ο Α΄ Διωγμός. Καλοκαίρι και αρχές φθινοπώρου άρχισε ο Β΄, οκτώ χρόνια αργότερα. Μεσολάβησαν μέσα σε αυτά τα δύσκολα χρόνια και γεγονότα μεγάλης χαράς και πανηγυρισμών. Ήταν η ελληνική κατάληψη της Σμύρνης το 1919, που οι Λέσβιοι παρακολούθησαν με χαρούμενο καρδιοχτύπι, από την πρώτη στιγμή που η Ελληνική Μεραρχία της αποβίβασης, ακολουθούμενη από ελληνικά μεταγωγικά και ελληνικά και αγγλικά πολεμικά έφυγε από το αγκυροβόλιό της στη Γέρα, με προορισμό τη Νύμφη της Ιωνίας (Εφ. Ελεύθερος Λόγος, 05-05-1919). Πανζουρλισμός επικράτησε σε ολόκληρο το νησί, όταν έφτασε επίσημα η είδηση της κατάληψης της Σμύρνης. Στρατός και λαός, αγκαλιασμένοι, τρελοί από χαρά περιφέρονταν στους δρόμους ζητωκραυγάζοντας για την ελληνική Σμύρνη και τη λοιπή Μικρά Ασία (Γρηγορά & Μαρωνίτου, ό.π.,19).

Η χαρά κράτησε λίγο. Το 1922 δεν ήταν μακριά. Η Λέσβος δέχτηκε και πάλι κατά χιλιάδες τους Μικρασιάτες πρόσφυγες. Αυτή τη φορά όμως, ήταν ένα κατά πολύ μεγαλύτερο πλήθος, που ζητούσε κυνηγημένο και τσακισμένο κάπου να τρυπώσει και να ζήσει. Φυσικά δημιουργήθηκε μια μεγαλύτερη απαίτηση κι ένα μεγαλύτερο έργο περίθαλψης και εγκατάστασης. Η εμπειρία του Α΄ Διωγμού υπήρξε βεβαίως πολύτιμη, αλλά όχι ικανό εφόδιο, αφού το ελληνικό κράτος αδυνατούσε να αντιμετωπίσει τα προβλήματα της καινούργιας προσφυγικής κατάστασης (Παναγιωταρέα, ό.π., σ.125). Η πίεση υπήρξε τεράστια από τις εκατοντάδες χιλιάδες ανθρώπους που έπρεπε να τραφούν, να ανακουφιστούν οι ανάγκες στέγασής τους κι ακόμα να ληφθούν και μέτρα ασφάλειας για πιθανό κίνδυνο υποκίνησης κοινωνικών αναταραχών (Κατσάπης, 2003,19).

Έτσι, λόγω αδυναμίας της, στις αρχές του Σεπτεμβρίου 1922, η Ελλάδα μέσω του ειδικού αντιπροσώπου της, ενημέρωσε την Κοινωνία των Εθνών (ΚτΕ) για τα δραματικά γεγονότα στη Μικρά Ασία, τα προβλήματα του προσφυγικού ζητήματος που αντιμετώπιζε πάλι και ζήτησε τη βοήθειά της. Η ΚτΕ ανέλαβε

σταδιακά έναν πολύ ουσιαστικό ρόλο, αναθέτοντας το πρόβλημα στον Νορβηγό δόκτορα Φρίντγιουφ Νάνσεν, που διέθετε προηγούμενη εμπειρία, σε προσφυγικά θέματα. Η κίνηση αυτή έγινε παρά το γεγονός ότι στους ιδρυτικούς σκοπούς της Κοινωνίας των Εθνών δεν περιλαμβανόταν η ανθρωπιστική δράση, αλλά η εγγύηση της ειρήνης ανάμεσα στα κράτη (Παναγιωταρέα, ό.π., σ. 125).

Το Σεπτέμβριο του 1923 η ΚτΕ ενέκρινε σχέδιο για τη δημιουργία αυτόνομου οργανισμού, την Επιτροπή Αποκαταστάσεως Προσφύγων (ΕΑΠ) που θα αναλάμβανε την εγκατάσταση στην πρώτη φάση και κατόπιν την αποκατάσταση των προσφύγων. Λίγους μήνες αργότερα, η Τράπεζα της Αγγλίας χορήγησε στην Εθνική Τράπεζα της Ελλάδος το ποσό των 10.000.000 λιρών στερλινών, υπό τον όρο τη διαχείριση του προσφυγικού δανείου να αναλάβει η ΚτΕ και το όλο πρόγραμμα να τεθεί υπό την εποπτεία της.

Με το πρωτόκολλο που υπεγράφη στη Γενεύη, από την ΚτΕ και την ελληνική κυβέρνηση στις 29 Σεπτεμβρίου 1923, ιδρύθηκε η Επιτροπή Αποκαταστάσεως Προσφύγων (ΕΑΠ). Η αποστολή της ΕΑΠ δεν ήταν να υποκαταστήσει τις φιλανθρωπικές οργανώσεις και να αναλάβει την περίθαλψη των προσφύγων, αλλά να υλοποιήσει ένα μακροπρόθεσμο πρόγραμμα αποκατάστασης. Στο τετραμελές συμβούλιο της ΕΑΠ επικεφαλής ορίστηκαν δύο ξένοι, εκ των οποίων ο ένας θα έπρεπε να είναι διοριζόμενος από την ΚτΕ και ο πρόεδρος Αμερικανός, εκπρόσωπος των φιλανθρωπικών οργανώσεων που είχαν διαδραματίσει σημαντικό ρόλο στην περίθαλψη των προσφύγων, ενώ τα άλλα δύο μέλη θα διορίζονταν από την ελληνική κυβέρνηση. Η ΕΑΠ έπρεπε να υποβάλει τριμηνιαίες εκθέσεις για τη διαχείριση του δανείου, καθώς και για την πορεία του συνολικού έργου της, στην ΚτΕ και στην ελληνική κυβέρνηση, αλλά μόνο η ΚτΕ θα είχε το δικαίωμα να επεμβαίνει. Στα τέλη του 1924, μετά την επίτευξη πολιτικής σταθερότητας και χάρη στις προσπάθειες του Χένρι Μόργκεντάου, του πρώτου προέδρου της ΕΑΠ, εκδόθηκε το λεγόμενο πρώτο προσφυγικό δάνειο ονομαστικού ύψους 13 εκατομμυρίων λιρών περίπου. Οι όροι δεν ήταν ευνοϊκοί για την Ελλάδα, αλλά οι ανάγκες το επέβαλαν (Κατσάπης, ό.π., σ.σ. 20-21). Όπως υπήρξε απαραίτητο και βασικό το Αγγλικό

δάνειο του 1821 στη δημιουργία του ελληνικού κράτους, παρ' όλα τα πολλά αρνητικά που το ακολουθούσαν, έτσι και η πολύμορφη ξένη βοήθεια στην κλονιζόμενη Ελλάδα του 1922, ήταν απαραίτητη και βασική, γιατί στήριξε τη χώρα στη δυσχερέστατη κατάστασή της.

Στις 30 Ιανουαρίου 1923 Ελλάδα και Τουρκία υπέγραψαν σύμβαση που ρύθμιζε τη μεταξύ τους ανταλλαγή των πληθυσμών. Προβλεπόταν η υποχρεωτική ανταλλαγή μεταξύ των Ελλήνων ορθοδόξων κατοίκων της Τουρκίας και των μουσουλμάνων κατοίκων της Ελλάδας. Μετά λίγους μήνες, στις 24 Ιουλίου 1923 υπογράφηκε και η Συνθήκη Ειρήνης στη Λοζάνη.

Ο Νάνσεν, ζήτησε και έλαβε εξουσιοδότηση από την ελληνική κυβέρνηση να διαπραγματευθεί με την κυβέρνηση της Άγκυρας τα ζητήματα της ανταλλαγής των πληθυσμών. Μπροστά στην αδιάλλακτη στάση της Τουρκίας – που δεν δεχόταν την επιστροφή των προσφύγων στις εστίες τους – ο Δρ. Νάνσεν, συνεργαζόμενος με τον Ελευθέριο Βενιζέλο, υπερασπίστηκε την ανταλλαγή. Τη διαχείριση των ανταλλάξιμων περιουσιών ανέλαβε η Εθνική Τράπεζα. Δυστυχώς τα κτήματα και ακίνητα των ανταλλαγμένων Τούρκων έγιναν αντικείμενα διαμάχης προσφύγων και ντόπιων, γιατί υπήρχε και ντόπια φτώχεια που διεκδικούσε. Οι διαμάχες συνεχίστηκαν για πολύ και ακόμα υπάρχουν δικαστικές υποθέσεις ανταλλαξιμών του 1922 που εκκρεμούν. Στους πρόσφυγες δόθηκαν επιπλέον οικονομικές αποζημιώσεις, για τις περιουσίες τους που αναγκάστηκαν να αφήσουν στη Μικρασία, σύμφωνα με δηλώσεις και μαρτυρίες που έκαναν στην εδώ επιτροπή.

Το 1927 η ελληνική κυβέρνηση συνήψε το λεγόμενο τριμερές δάνειο, μέρος του οποίου έθεσε στη διάθεση της ΕΑΠ για να συνεχίσει το έργο της.

Οι κρατικές αρχές της Λέσβου και η κοινωνία ενεργοποιήθηκαν αμέσως για να συντρέξουν στους τρομοκρατημένους δυστυχισμένους πρόσφυγες. Καθορίστηκαν και νόμοι και διατάξεις της Επαναστατικής Κυβέρνησης των Πλαστήρα και Γονατά, που δημιουργήθηκε, ώστε στα προβλήματα που

παρουσιάζονταν να δίνονται λύσεις υπέρ των προσφύγων (Δουκέλλης, ό.π., σ. 68-70).

Ο Ελευθέριος Βενιζέλος, ως επικεφαλής εκπρόσωπος της Ελλάδας για την υποστήριξη των εθνικών συμφερόντων στη Λοζάνη, στον οποίο είχε ανατεθεί από την επαναστατική κυβέρνηση το ακανθώδες έργο της διαπραγμάτευσης για την επίλυση του προσφυγικού ζητήματος, συνεργάστηκε με τον Νάνσεν για το αποτέλεσμα της ανταλλαγής των πληθυσμών που ακολούθησε (Παναγιωταρέα, ό.π.,σ. 136-137).

Σε όλη τη διάρκεια των δραματικών γεγονότων του διωγμού και στις δράσεις αποκατάστασης των προσφύγων στη Λέσβο, μεγάλη και πολύμορφη ήταν η βοήθεια από ξένες χώρες.

Τρανταχτά παραδείγματα της βοήθειας αυτής ήταν το σωτήριο δάνειο της Κοινωνίας των Εθνών και η αρωγή των Ηνωμένων Πολιτειών με πολλές δράσεις των αμερικανικών οργανώσεων. Πρώτη και σημαντικότερη και από τις δράσεις αυτές ήταν η μεταφορά χιλιάδων προσφύγων από την καιόμενη Σμύρνη. Στον Αμερικανικό Ερυθρό Σταυρό οφείλεται επίσης η διανομή τροφίμων και ρουχισμού στην κλονισμένη και πεινασμένη Ελλάδα του 1922 (Παρασκευαΐδης Π., ό.π., σσ. 148-150).

Όσον αφορά στη φιλανθρωπική δράση που επέδειξε ο Αμερικανικός Ερυθρός Σταυρός, οι αριθμοί μιλούν από μόνοι τους. Από τον Οκτώβριο 1922 μέχρι τον Ιούνιο 1923, δαπάνησε το ποσό των 2.605.596 δολαρίων για την περίθαλψη των Μικρασιατών προσφύγων στην Ελλάδα (Κλάψης, 2011,98-106).

Ακόμα, η αμερικανική Near East Relief (Περίθαλψη της Εγγύς Ανατολής) μετέφερε από τη Μικρά Ασία 35 χιλιάδες παιδιά ορφανά και ίδρυσε γι' αυτά ορφανοτροφεία, επαγγελματικά σχολεία και άλλα εκπαιδευτικά ιδρύματα (Εφημερίδα «Σάλπιγξ» (2-3-23).

Με την παρέμβαση στον Νομάρχη Λέσβου και τις άμεσες ενέργειές του, ο Αμερικανός Έιζα Τζένινγκς, βοηθός Διευθυντή της ΧΑΝ⁵ Σμύρνης, έσωσε μεταφέροντας από την καίομενη Σμύρνη 250.000 Μικρασιάτες πρόσφυγες, σε Λέσβο, Πειραιά και άλλα λιμάνια, προτού λήξει η προθεσμία εκκένωσης που είχε ορίσει ο ηγέτης των Νεότουρκων επαναστατών Μουσταφά Κεμάλ (Παρασκευαΐδης Π., ό.π., σ. 153).

Με τον τεράστιο αριθμό των αφίξεων το 1922 και καθώς οι πρώτες βασικές ανάγκες των προσφύγων μπορούσαν να καλυφθούν, στοιχειωδώς μόνο από το κράτος, τη στιγμή που το ίδιο το κράτος, όντας απροετοίμαστο, δεν μπορούσε να λάβει καμιά ουσιαστική μέριμνα για την τόσο μεγάλη προσφυγική ροή, σημαίνοντα ρόλο ανέλαβε η τοπική κοινωνία. Συστάθηκαν διάφορες επιτροπές που μεριμνούν για σίτιση, στέγαση, ένδυση, ιατροφαρμακευτική περίθαλψη. Κάνουν εράνους, θεατρικές παραστάσεις, επικοινωνούν με Έλληνες μετανάστες της Αμερικής, της Αιγύπτου, της Ρουμανίας. Όλοι προστρέχουν και δίνουν μια πρώτη βοήθεια (Γρηγορά & Μαρωνίτου, ό.π., 139). Ακόμα για να διαφυλαχτεί η δημόσια υγεία πραγματοποιούνται υποχρεωτικοί μαζικοί εμβολιασμοί, από τον Ιανουάριο του 1923. Και όσοι πρόσφυγες αρνούνται να εμβολιαστούν καταγράφονται και χάνουν κι αυτά τα λίγα κρατικά επιδόματα και δικαιώματά τους. Δεν δικαιούνται δηλαδή πια, άρτο, σίτιση, ενδύματα και οποιαδήποτε άλλη παροχή από το κράτος (Στο ίδιο, 152).

⁵ Χριστιανική Αδελφότητα Νέων.

2. Σχέσεις Λέσβιων με Μικρά Ασία

Η Λέσβος, το πλατανόφυλλο του βορειοανατολικού Αιγαίου, ανήκει στον αγαιακό αιολικό χώρο. Το νησί βρίσκεται απέναντι από τα δυτικά παράλια της Μικράς Ασίας. Σ' αυτό το χώρο, την Αιολίδα, ανήκαν και η Τένεδος και τα Μοσχονήσια, νησιά που είχαν κι αυτά αποικιστεί από τους Αιολείς. Τη Λέσβο χωρίζει από τη Μικρασιατική στεριά μονάχα το Μπουγάζι, η λουρίδα της θάλασσας που στενεύει πολύ στη Σκάλα των Μυστεγνών, κοντά στο Μανταμάδο, και απέχει από το Σαρμουσάκ, την άκρη της χερσονήσου του Αϊβαλιού δεκατρία χιλιόμετρα. Τόσο κοντά είναι, που ακούγεται με τον κατάλληλο άνεμο, λένε, το λάλημα του πετεινού από τη μια στεριά στην άλλη.

Το Μπουγάζι πλαταίνει λίγο πιο πάνω από τη Λέσβο και βρέχει την Τρωάδα, την εύφορη πεδιάδα, που ο Όμηρος την έκανε γνωστή σε όλες τις γενιές που διάβηκαν πόρτα σχολείου, από την εποχή του μεγάλου ραψωδού. Ήταν οι γενιές εκείνες που κρυφά σε χρόνους σκλαβωμένους ή φανερά σε ελεύθερους, ποτίστηκαν από τα ελληνικά γράμματα. Τα «γράμματα», που πολύ αγάπησαν και κανάκεψαν και οι Αϊβαλιώτες και δημιούργησαν με την αγάπη τους αυτή τη γνωστή στη Νεοελληνική Ιστορία Ακαδημία των Κυδωνιών, πυλώνα του Νεοελληνικού Διαφωτισμού (Βεκρή Ε., 2022, 45). Για τα «γράμματα» και για τις σπουδές πηγαινοέρχονταν οι Λέσβιοι στις Κυδωνίες, που ήταν το επίσημο όνομα του Αϊβαλιού.

Στις αρχές του 16ου αιώνα, το Αϊβαλί, ήταν μονάχα ένα ασήμαντο ψαροχώρι, καλά κρυμμένο από μάτια και χατζάρες πειρατικές και τους κακόβουλους. Είχε δύσκολη πρόσβαση από στεριά και από θάλασσα, και ήταν έξω από τους βασικούς δρόμους της Μικρασίας. Λέσβιοι ψαράδες, στα χρόνια της Τουρκοκρατίας, εγκαταστάθηκαν εκεί πρώτοι, κυνηγημένοι, με το φόβο των Οθωμανών και των πειρατών (Στο ίδιο, 46).

Αυτοί οι πάντα ισχυροί δεσμοί καταγωγής και η γειτνίαση της Λέσβου με τη Μικρά Ασία έδινε τη δυνατότητα στους κατοίκους, από τους πανάρχαιους χρόνους ίσαμε τις αρχές του περασμένου αιώνα, να επικοινωνούν, να

συνεργάζονται σε διάφορους επαγγελματικούς τομείς, να συγγενεύουν με παντρείες και ν' αλληλοεπηρεάζονται πολιτισμικά. Από τα Δαρδανέλια μέχρι το Αϊβαλί μιλούσαν την Αιολική διάλεκτο, όπως και στη Λέσβο, με κάποιες διαφορές από τόπο σε τόπο (Τσίκνας, 2008,207).

Γνωστός από την αρχαιότητα ήταν «ο των Μυτιληναίων αιγιαλός» στα απέναντι μικρασιατικά παράλια του Αδραμυττηνού κόλπου, όπου οι Λέσβιοι εγκαταστάθηκαν και δημιούργησαν πόλεις, χωριά και οικισμούς, και συντήρησαν επωφελείς σχέσεις επί πολλούς αιώνες. Πόλεις της Ανατολής, με τις οποίες οι Λέσβιοι στο πέρασμα των αιώνων είχαν ιδιαίτερες σχέσεις, ήταν η Σμύρνη, η Φώκαια, οι Κυδωνιές (Αϊβαλί), το Αδραμύττιο, η Άσσος και πολλές άλλες. Κατά τους χρόνους της Τουρκοκρατίας δε, όταν η Σμύρνη ήταν ένα από τα μεγαλύτερα λιμάνια της Μεσογείου, όπου διασταυρώνονταν ανατολίτικα και δυτικά πολιτιστικά στοιχεία, η Μυτιλήνη λειτουργούσε ως χώρος ασφαλούς ελλιμενισμού, ανεφοδιασμού, διαμετακόμισης και εξόρμησης. Το λιμάνι της Μυτιλήνης ήταν όλα αυτά για όσους επιχειρούσαν εμπορικά από το σπουδαίο λιμάνι της Σμύρνης, αλλά και όσους από όλα τα μικρασιατικά παράλια, κατευθύνονταν προς τον Ελλήσποντο, την Προποντίδα, τον Εύξεινο Πόντο και όχι μόνο (Κορομηλάς, 2011,5).

Μεγάλη ναυτική παράδοση είχαν πόλεις της Λέσβου, όπως η Μυτιλήνη, το Πλωμάρι, ο Μόλυβος, η Γέρα, η Καλλονή, τα Πάμφιλα, η Θερμή. Έλληνες ναυτικοί από όλες τις πόλεις και τα χωριά αυτά, ήταν ιδιοκτήτες ή εργάζονταν στα ιστιοφόρα, που εξυπηρετούσαν το εμπόριο και την συγκοινωνία σε ένα πυκνό και ευρύ δίκτυο που κάλυπτε όλο το Ανατολικό Αιγαίο. Η πυκνότερη σύνδεση με την απέναντι Μικρασιατική ακτή γινόταν με τα μικρά ιστιοφόρα, ιδιαίτερα τον 19ο αιώνα, όταν η Λέσβος αποτελούσε μαζί με τη Σμύρνη και τη Χίο το μεγαλύτερο εμπορικό διαμετακομιστικό κέντρο της ευρύτερης περιφέρειας⁶.

⁶ Εργαστήριο Κοινωνικής και Πολιτισμικής Επικοινωνίας και Τεκμηρίωσης, Πανεπιστήμιο Αιγαίου, Ναυτικοί, ιστοσελίδα: http://www1.aegean.gr/culturelab/Proffesions_gr.htm#sailors-home

Μεταφορά κάθε αγαθού από Λέσβο προς Μικρά Ασία ήταν συνηθισμένη καθημερινή δραστηριότητα. Μεταφορά γινόταν και σε υλικά κατασκευής κτιρίων. Πολλά μνημεία της αρχιτεκτονικής δημιουργίας στη Μυτιλήνη και τη Λέσβο ολόκληρη, από πολύ παλιά, ναοί και σχολεία και δημόσια κτίρια είναι καμωμένα από πέτρα του λατομείου της κόκκινης και μελιτζανιάς πέτρας του Σαρμουσάκ, απέναντι. Γράφει ο Θανάσης Παρασκευαΐδης «... το Γενοβέζικο κάστρο, καμωμένο μ' αγγαρείες του λαού... Ψηφίσματα, που ήταν ιερά με όρκους κι αίματα θυσιών, βρίσκονται εντοιχισμένα σήμερα, ανάμεσα στις μελιτζανιές πέτρες από σαρμουσάκι ...» (Παρασκευαΐδης Θ.,1977,25-26). Ακόμα και στην άλλη άκρη του νησιού, τη δυτική, στο ναό της Αγίας Τριάδος στο Σίγρι, ο οποίος χτίστηκε ως τζαμί επί Τουρκοκρατίας, έχουν μπει υλικά κουβαλημένα από τη Μικρά Ασία. Ο Έλληνας αρχιμάστοράς του ναού είχε βάλει ψηλά στη δυτική πρόσοψή του, έναν σταυρό σαν στόλισμα, από πέτρα του λατομείου Σαρμουσάκ της Μικράς Ασίας (Τσίκνας,ό.π.,σ.83). Στην Πέργαμο, με την περίφημη Βιβλιοθήκη-Μουσείο της, βρέθηκε η γεωλογική προέλευση των μαρμάρων της Περγάμου από το σπουδαίο στη Ρωμαϊκή Εποχή λατομείο της Μόριας Λέσβου⁷. Και δροσερό νερό φύλαγαν οι Μικρασιάτες στα πήλινα σταμνάκια τους από το Μανταμάδο.

Δεν ήταν η πέτρα όμως ή ο πηλός ο μεγάλος συνδετικός κρίκος. Τη στενή σχέση ανάμεσα σε Λέσβο κα απεναντινή στεριά την έκαναν οι άνθρωποι και η ελιά. Η πόλη ιδιαίτερα των Κυδωνιών ήταν πολύ στενά συνδεδεμένη με τη Λέσβο. Στις Κυδωνίες, όταν απέκτησαν το φιρμάνι της ανεξάρτητης πολιτείας, είχαν έρθει για να ζήσουν μόνιμα ή ερχόντουσαν για να εργαστούν εποχικά στην καλλιέργεια της ελιάς ή στα εργοστάσια του Αϊβαλιού πολλοί νησιώτες. Για μόνιμη κατοίκηση είχαν μετοικήσει εκεί δάσκαλοι, υπάλληλοι και βιομήχανοι. Μιλούσαν την ίδια διάλεκτο, αφού Λέσβιοι και Αϊβαλιώτες είχαν το γλωσσικό αιολικό ιδίωμα. Οι Λέσβιοι μετανάστες, που οι περισσότεροι ζούσαν στο

⁷ Στοιχεία από την Εφορεία Αρχαιοτήτων Λέσβου, Αρχαίο λατομείο στη Μόρια Λέσβου, ιστοσελίδα <https://www.efales.gr/sight/arhaio-latomeio-sti-moria-lesvoy>

Αϊβαλί, διατήρησαν πάντα ισχυρούς συγγενικούς, εμπορικούς και φιλικούς δεσμούς με το νησί τους.

Ήδη σε προηγούμενο κεφάλαιο αναφέρθηκε η συγκίνηση και η χαρά που επικράτησε στο νησί της Λέσβου με την είδηση της αποβίβασης των ελληνικών στρατευμάτων στη Σμύρνη το 1919, που σε μεγάλο βαθμό οφειλόταν στην εθνική υπερηφάνεια, αλλά και στις στενές σχέσεις Λέσβιων και Μικρασιατών. Και βέβαια, τα συμφέροντα, οι συγγενικοί, φιλικοί και άλλοι δεσμοί, ήταν τα θετικά στοιχεία που βοήθησαν σημαντικά κατά την εγκατάσταση των προσφύγων του 1922 στη Λέσβο (Παναγιωταρέα, ό.π, 30-31).

Έτσι, μιλώντας για τις διαχρονικές σχέσεις των Λέσβιων με τη Μικρά Ασία και τους ανθρώπους της, αξίζει να ασχοληθούμε και με τις «παράνομες», πέρα από το κοντραμπάντο, που τα αβαθή και δαιδαλώδη νησιωτικά συμπλέγματα του Αδριαμτινού Κόλπου διευκόλυναν. Κι ακόμα να αναφέρουμε και τις ερωτικές. Ένα δημοσίευμα στο δελτίο των «Αιολικών Χρονικών» του 2011, με τίτλο «Παράλληλοι έρωτες εις Λέσβον και εις τον Μυτιληναίων Αιγιαλόν» περιλαμβάνει δέκα κώδικες από πέντε βιβλία του αρχείου της Αχερώνης, που ανήκουν στην Εκκλησία εκεί και αντιστοιχούν σε δέκα αντίστοιχες περιπτώσεις διαζυγίων ή και απιστίας με τους ήρωες να πηγαινοέρχονται, να ερωτοτροπούν και να απιστούν ανάμεσα σε Μικρασία και το νησί, όπως άλλωστε δηλώνει και ο τίτλος του πονήματος (Κυριαζής & Βάκκα, 2011, 11).

Πέρα από όλους τους συγγενικούς, εμπορικούς και άλλους επαγγελματικούς και μη δεσμούς μεταξύ Λέσβιων ήταν τα «γράμματα», η λογοτεχνία. Κούμπωσαν οι Μικρασιάτες με τον πνευματικό κόσμο της Λέσβου, όπου ήταν εξ αρχής και πάντα συνοδοιπόροι. Στο μεσουράνημα της περίφημης Γενιάς του '30, και την άνθιση της «Λεσβιακής Άνοιξης», οι Αϊβαλιώτες, έδωσαν ηχηρό το «παρών» με τη δική τους συμβολή (Βεκρή, ό.π, 25).

Από τους πιο γνωστούς νεοέλληνες πεζογράφους ο Ηλίας Βενέζης, έγινε ο ραψωδός της προσφυγιάς και του ξεριζωμού, της ανθρωπιάς, της καρτερίας και της πίστης με την τριλογία του «Το Νούμερο 31328», «Γαλήνη» και «Αιολική

Γη». Άλλος γνωστός Αϊβαλιώτης ο Φώτης Κόντογλου, μοιρασμένος ανάμεσα στον χρωστήρα και τη γραφίδα, προσηλώθηκε σε ό,τι θεώρησε καθαρά ελληνικό, από την παράδοση του Βυζαντίου και της Ορθόδοξης Εκκλησίας. Και δεκάδες άλλοι, γνωστοί και άγνωστοι πνευματικοί άνθρωποι συνέβαλαν στην ισχυροποίηση των δεσμών Λέσβιων και Μικρασιατών, που πάντα προϋπήρχε.

3. Εγκατάσταση σε χωριά με ελληνικό και τουρκικό πληθυσμό -

Το παράδειγμα της Πελόπης (Γέλια)

Η Πελόπη είναι ορεινό, πετρώκτιστο, κτηνοτροφικό χωριό στη νότια πλευρά του όρους Λεπέτυμνος. Έχει ένα μικρό χείμαρρο (Εικόνα 2.), που διασχίζει το χωριό και δροσίζει τα τεράστια πλατάνια του. Η αίσθηση που δίνει στον επισκέπτη το χωριό, με τα πέτρινα γεφύρια, τις πέτρινες εκκλησιές, τα πέτρινα σπίτια και τα καλντερίμια του, είναι αυτή του βασιλείου της πέτρας.

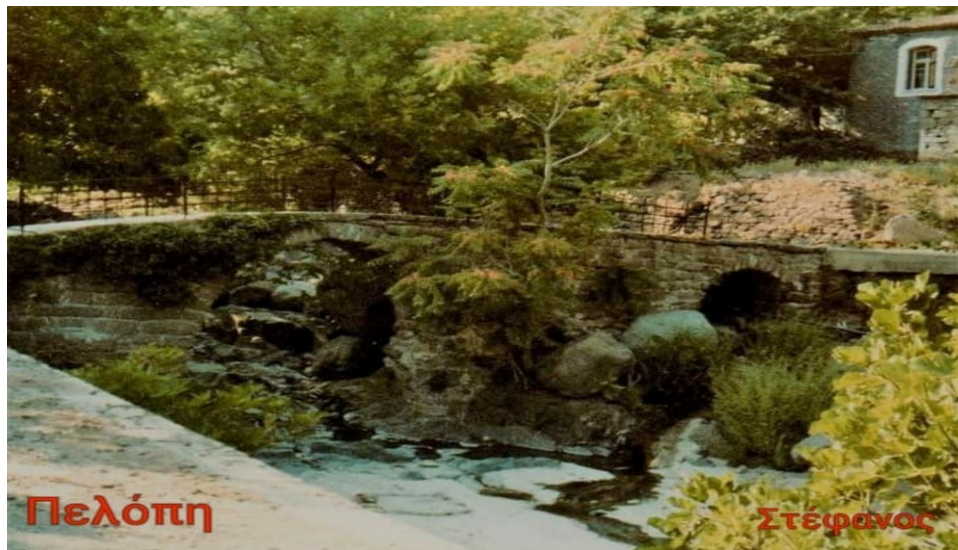
Ανήκει στην Τοπική Κοινότητα Πελόπης και τη Δημοτική Ενότητα Μανταμάδου, ενώ τον 16^ο αιώνα, ήταν ένα από τα 28 χωριά της Επαρχίας Καλλονής, που ανήκε στο ζεαμέτι⁸ του Μουσταφά Τσελεμπί, του ανώτερου αξιωματικού στην υπηρεσία του μπεηλέρμπεη⁹ των Νησιών, με 208 εστίες. Θεωρείται για την τότε εποχή, ένας από τους πολυπληθέστερους οικισμούς της περιοχής. Το όνομα του χωριού οφείλεται στον Πέλοπα, γιο του Βασιλιά της Φρυγίας ο οποίος πέρασε από τη Λέσβο πριν φτάσει στην Πελοπόννησο (Καμπουρίδης, 2016, σ.σ. 48-52). Το παλιό όνομα του χωριού όμως, ήταν Γέλια, και οι απόψεις για την προέλευσή του είναι πολλές και ποικίλες. Θα αναφέρω αυτή που ακούγεται πιο λογική. Το όνομα Γέλια, να προέρχεται από τα πολλά αγέλια, τα πολλά κοπάδια δηλαδή, που αυτός ο ορεινός τόπος με τα βοσκοτόπια του εξέτρεφε.

Το οθωμανικό στοιχείο ήταν πάντα έντονο στο χωριό από την εποχή της συνύπαρξης χριστιανών και μουσουλμάνων. Υπάρχουν τα ερείπια του τούρκικου νεκροταφείου δίπλα στον Αϊ Δημήτρη και ακριβώς απέναντι από την Αγία Μαρίνα, φαίνονται τα απομεινάρια του τζαμιού, χωρίς μιναρέ, αφού σύμφωνα με την παράδοση, όταν χτιζόταν το τζαμί (Εικόνα 3.), η Αγία Μαρίνα γκρέμιζε το μιναρέ

⁸ έκταση γης (ή έσοδα από έκταση γης) που παραχωρούνταν από τον σουλτάνο σε κάποιον ως ανταμοιβή για τις υπηρεσίες του

⁹ ανώτατος διοικητικός βαθμός στην Οθωμανική Αυτοκρατορία, συνήθως διοικητής επαρχίας, υπαγόμενος απευθείας στον Μεγάλο Βεζίρη.

τη νύχτα (Αλεξάκης, 2018, σ. 192). Έτσι, αφού ήταν το θέλημα της Αγίας και αυτή ήταν η εξήγηση των χριστιανών προς τους Τούρκους και γινόταν πιστευτή, μιναρές δεν έγινε ποτέ. Το χωριό, με το παλιό του όνομα Γέλια, αναφέρεται στο οθωμανικό κατάστιχο απογραφής του 1548, ως ένα από τα χωριά, όπως το Σίγρι και το Υψηλομέτωπο, όπου γινόταν είσπραξη του φόρου βοσκής (Καμπουρίδης, ό.π., σ. 142).

Εικόνα 2. Πελόπη - Το χωριό διασχίζει μικρός ποταμός που κατεβαίνει από το Λεπέτυμνο και καταλήγει στον ποταμό Τσικνιά.

Στα γραφεία της Κοινότητας, στην πλατεία του χωριού, διατηρούνται βιβλία μητρώου των αγροτεμαχίων και άλλων περιουσιακών στοιχείων των κατοίκων από τον 19ο αιώνα. Η πρόεδρος της Κοινότητας Μαρία Κιαχαγιά, μας παρουσιάζει βιβλία που έχουν καταγραφεί διαχρονικά από τον εκάστοτε Γραμματικό της Κοινότητας, κατά την εποχή της Τουρκοκρατίας στη Λέσβο. *«Τις προσέχω ως κόρην οφθαλμού αυτές τις αραχνοϋφαντες από το χρόνο σελίδες των πολύτιμων βιβλίων και περιμένω τη βοήθεια «άνωθεν» για να μελετηθεί και να αξιοποιηθεί όλο το υλικό του αρχείου, γιατί μόνη μου δεν μπορώ να αναλάβω λόγω του όγκου, ούτε έχω την εξειδίκευση»*, μας δήλωσε η ίδια.

Εικόνα 3. Πελόπη - Το Τζαμί που βρίσκεται στο κέντρο του χωριού

Από τα βιβλία αυτά της κοινότητας διαπιστώνεται σαφώς η ύπαρξη του έντονου μουσουλμανικού στοιχείου, που έχει ήδη αναφερθεί, και το οθωμανικό ιδιοκτησιακό καθεστώς. Σε δείγματα σελίδων (Εικόνες 4. και 5.) φαίνονται τα ονόματα Τούρκων ιδιοκτητών ή των κληρονόμων των Τούρκων πρώην κατοίκων του χωριού. Είναι αδιευκρίνιστη η ημερομηνία καταγραφής τους, αλλά τα είδη των ιδιοκτησιών που περιλαμβάνονται τα οποία μετά την αποχώρηση των Τούρκων περιήλθαν σε ελληνικά χέρια είναι συγκεκριμένα και τα εξής: αγρός, βοσκότοπος, αγροβοσκότοπος, βοσκότοπος κήπος και δάσος.

Ο τουρκομαχαλάς, στο Αγιάσμα, η γειτονιά με τα παλιά τούρκικα σπίτια είναι σήμερα ένας ερειπιώνας. Τα σπίτια των Τούρκων στην Πελόπη, δεν δόθηκαν ούτε σε ντόπιους, ούτε σε πρόσφυγες, ούτε ενδιαφέρθηκε κάποιος να τα αγοράσει, από την Υπηρεσία Ανταλλαξίμων και αργότερα την Εθνική Τράπεζα που ανέλαβε τη διαχείριση των οθωμανικών περιουσιών. Η εξήγηση που δίνει η πρόεδρος της Κοινότητας, ότι οι κάτοικοι δεν τα ήθελαν επειδή ήταν τούρκικα, βρώμικα και στενά, ίσως να μην ικανοποιεί και να πρέπει να αναζητηθεί και άλλη αιτία.

Αρ.	Βιογραφικό	Κατοικία	Είδος	Γένος	Ποσότητα	Εκτίμηση
7902	Αγρός	Εύλη Νέχχαρη	Νοχτω	7:830		
7904	Αγροβ/νται	Αμύντ Δίω.	Μισαυδία	18.676		
7906	Αγρός	Χαλάν Καράτσα	Πορτοφύλα	9.820		
7908	Αγροβ/νται	Λογιστής Αγία Σοφία ή Αγία Σοφία	Καμάρ	186.550		
7910	Βοσκούζων	Δέρ Καράτσα Κυμωτόν	Καμάρ	20.		
7912	Βοσκούζων	Λογιστής Νέχχαρη	Κόρρον	55		
7914	Βοσκούζων	Ραόν Κυμωτόν	Αμύντ	60		
7916	Βοσκούζων	Καρμω Μονίλα	Κόρρον	80		
7918	Αγροβ/νται	Στρί Καρμω Χαλάν	Αμύντ	32.600		
7920	Αγροβ/νται	Λογιστής Μονίλα	Αμύντ	52.190		
7922	Βοσκούζων	Ουδόν ή Αγία Σοφία ή Αγία	Πορτοφύλα	163.692		
7924	Βοσκούζων	Μονίλα	Κόρρον	80		
7926	Αγρός	Αμύντ		8446		
7928	Βοσκούζων	Λογιστής		45.		

Εικόνα 4. Πελόπη - Από τα βιβλία της Κοινότητας Ι.

Η Εικόνα 4. δείχνει μια σελίδα από τα βιβλία της Κοινότητας, όπου φαίνονται τα καταγεγραμμένα από την Υπηρεσία Ανταλλαξίμων, νυν Κτηματική, τεμάχια γης, που είναι χαρακτηρισμένα και μετρημένα με ακρίβεια από την ίδια υπηρεσία. Ο αριθμός που αναγράφεται στην πρώτη στήλη είναι ο αριθμός με τον οποίο η συγκεκριμένη ιδιοκτησία αναφέρεται στο αρχείο ανταλλαξίμων του συμβολαιογράφου Βάρκα στη Μυτιλήνη¹⁰.

¹⁰ Σύμφωνα με πληροφορίες που μας έδωσε η πρόεδρος της Κοινότητας Πελόπης.

Από παρατήρηση των σελίδων του εν λόγω βιβλίου, φαίνεται, ότι τα τεμάχια γης, βοσκότοποι ή αγροί, που οι αρχικοί ιδιοκτήτες τους ήταν Τούρκοι, μεταβιβάστηκαν σε Έλληνες, μέσω αγοραπωλησίας. Ελάχιστες είναι οι καταγραφές «κλήρου», σε Μικρασιάτη πρόσφυγα. Ένα τέτοιο παράδειγμα παρουσιάζεται στην Εικόνα 5., όπου στην έκτη γραμμή φαίνεται η μεταβίβαση με κλήρο που έγινε στον πρόσφυγα Παναγιώτη Κάιτατζη, του αγρού της Κιουτσούκ χήρας Μουλά Χουσμέτογλου, στη θέση Αρμολούκ, έκτασης 9.400 στρεμμάτων.

τομ. Χ' Ορεινήσου	25	Τσαβούνα	αγροί Μουράντοκ	Δρόμος	Δρόμος
Αγρός Χ' Ορεινήσου	29.182	Πριναρλί	Πόλεμος	αγρός	Μουράντοκ τομ. Ραϊνί 7947
τομ. Ραϊνί Καρδάρ	11.326		Εγγρήν Αγρός	αγρός	Πόλεμος
Αγρός Χ' Ορεινήσου τομ. Ραϊνί Καρδάρ	3.783	Δουμνιά	Πόλεμος	αγρός Κιουτσούκ	Χαγιά Ραϊνί
Χαγιά Ραϊνί Ορεινός	30	Δουμνιά	Αγρός Χ' Ορεινήσου	Δρόμος	Πόλεμος
Κιουτσούκ Χιρ. Αγρός Χ' Ορεινήσου	9.400	Αρμολούκ	Πόλεμος	αγρός Ραϊνί 7947	Ραϊνί 7947 - Κληρος Παναγ. Κάιτατζη
Ορεινός Δουμνιά	5715	Βούντρος	Αγρός Χ' Ορεινός	Αγρός	Πόλεμος
Αγρός Χ' Ορεινήσου	17.830	Βουντρο	Δρόμος	Δουμνιά - Μουράντοκ - Ορεινός Δουμνιά	7951
Μουράντοκ Κιουτσούκ	22	Τσαβούνα	Πόλεμος	Αγρός Πόλεμος	Μουράντοκ
Αγρός Χ' Ορεινήσου	35		Μουράντοκ Κιουτσούκ	Ραϊνί Καρδάρ	Δρόμος

Εικόνα 5. Από τα βιβλία της Κοινότητας II.

«Οι αγοραπωλησίες από την Υπηρεσία Ανταλλαξίμων, έγιναν σε ντόπιους και σε ορισμένους πρόσφυγες, δημιουργώντας ανταγωνισμούς και παρεξηγήσεις στο χωριό, αλλά και πολύχρονες βεντέτες, γιατί υπήρξε και η ντόπια φτώχεια για να διεκδικήσει, αλλά και η αλαζονεία και η αρπακτικότητα », λέει η πρόεδρος της Κοινότητας, Μαρία Κιαχαγιά. Στο ΠΑΡΑΡΤΗΜΑ Α, φαίνεται έγγραφο του 1926, μιας πώλησης αγρού σε πρόσφυγα με έγκριση της τοπικής επιτροπής.

«Γενικώς οι μεταβιβάσεις γίνονταν ως επί το πλείστον σε ντόπιους, που είχαν την οικονομική ευχέρεια για να αγοράσουν. Γίνονταν επίσης σε πρόσφυγες που είχαν την καταγωγή τους από το ίδιο χωριό, όπως φαίνεται και στο παράδειγμα του Στρατή Κυριακίδη. Μεταβιβάσεις σε «ξένους» δεν έχουν καταγραφεί, γιατί οι ξένοι¹¹, δεν ήταν επιθυμητοί εδώ. Πλην όμως στο χωριό εγκαταστάθηκαν και υπάρχουν ακόμα πολλές οικογένειες προσφύγων, των οποίων τα ονόματα δεν εμφανίζονται στα βιβλία της Κοινότητας, ως ονόματα αγοραστών ή κληρούχων. Είναι προφανές ότι αγοραπωλησίες ή αποδώσεις με κλήρο Μικρασιατών προσφύγων, λόγω του ότι δεν ήταν καλοδεχούμενοι, δεν έχουν καταγραφεί», λέει η πρόεδρος της Κοινότητας. Η ίδια θυμάται ακόμα ένα μικρό τραγούδι, που είχε ακούσει πολλές φορές από τους γονείς της και άλλους χωριανούς, που λεγόταν τότε. Περιγράφει, μέσα στην απλότητα και την παιδαριώδη του μορφή, με γνωστά ονόματα οικογενειών και γεγονότων και τρόπο ρεαλιστικό και σκωπτικό τις διεκδικήσεις και τους καβγάδες που συνέβαιναν, για τις μοιρασιές των «ανταλλαξίμων»:

*«Βρε παιδιά τι είναι ο καβγάς σας
που έχετε στο μαχαλά σας.
Τα προσφυγικά μοιράζουν
Με Ρετσίδες δεν ταιριάζουν.
Φράγκος παίρνει τα πολλά,
Κουτσαβλής τα διαλεχτά,
το Στρατέλ' παραπονιέται*

¹¹ Εννοείται πρόσφυγες

και στα γόνατα χτυπιέται.
Σαν δεν πάρ' τ' Κουρού ο γιος,
ο μεγάλος κι' όχι ο μικρός,
δεν θα πάρ' κι Δημητρός
τ' Τιμολέων ο γαμπρός».

Η προφορική παράδοση, η μορφή αυτή της ανθρώπινης επικοινωνίας με το ποιηματάκι, μας μετέδωσε μετά από το πέρασμα τριών γενεών την εικόνα της κατάστασης που δημιουργήθηκε με τον ερχομό των προσφύγων, την ανταλλαγή των πληθυσμών και τη διεκδίκηση των περιουσιών από τους ντόπιους. Η κατάσταση γίνεται αμέσως αντιληπτή μέσα από τους στίχους. Με αυτόν τον τρόπο μεταδίδονται μέχρι τώρα στο χωριό η προφορική ιστορία. Όπως μπορεί να συμβεί με τη λογοτεχνία, νομοθεσία και άλλες γνώσεις από γενιά σε γενιά χωρίς το γραπτό λόγο. Η Μαρία Κιαχαγιά, θέλει να καταγραφούν οι ιστορίες της όμως. Στη συνέχεια, αφηγείται την ιστορία ενός άνδρα, απόγονου προσφυγικής οικογένειας του χωριού της, που άφησε ένα σημαντικό κληροδότημα για τα παιδιά του Δημοτικού Σχολείου της Πελόπης:

«Ο Ευστράτιος (Στρατής) Κυριακίδης γεννήθηκε στην Πελόπη. Γονείς του ήταν ο Κυριάκος και η Αθανασία, γεννημένοι κι αυτοί στην Πελόπη. Ο Κυριάκος δούλευε στην Ανατολή σε μια επιχείρηση (εργοστάσιο). Είχαν πέντε παιδιά. Το ένα ήταν ο Στρατής. Σε κάποια οικονομική απόδοση της επιχείρησης (μοίρασμα κερδών), αδίκησαν τον Κυριάκο και στη διαφωνία του τον έδιωξαν. Το πραγματικό του όνομα ήταν Κυριάκος Καζεβικλής ή Καζαβικέλλης. Βγαίνοντας από το εργοστάσιο στεναχωρημένος, βρήκε ένα φίλο του τον Παντελή και του εξιστόρησε το συμβάν. Ο φίλος του του δάνεισε χρήματα για να κάνει δική του δουλειά.

Πραγματικά ο Κυριάκος ασχολήθηκε με το εμπόριο καπνού. Όταν πέθανε ο Παντελής (δεν είχε παιδιά) και άνοιξαν τη διαθήκη του, χάριζε στον Κυριάκο το ποσό που του είχε δανείσει. Με τον διωγμό έφυγε και ήρθε στην Πελόπη και με τα λεφτά αυτά, αγόρασε τα κτήματα «Ροκόπι» και «Άγιος Βλάσιος». Ο Στρατής μεγάλος πια,

ξενιτεύτηκε στην Αμερική. Όταν γύρισε παντρεύτηκε την κόρη του παπά στην Κλειώ. Παιδιά δεν απέκτησαν.

Όταν πέθανε ο Στρατής και άνοιξαν τη διαθήκη του, τα δυο κτήματα «Ροκόπι» και «Άγιος Βλάσιος» τα είχε αφήσει στο Σχολείο της Πελόπης, για τα παιδιά, εις μνήμην των γονιών του. Η γυναίκα του κίνησε δικαστική διαδικασία, για να τον βγάλει τρελό αλλά απέτυχε. Οι Κλειώτες σε ένδειξη διαμαρτυρίας δεν δέχτηκαν να μείνουν τα οστά του στην Κλειώ, όπου είχε ταφεί. Τα μετέφεραν στην Πελόπη.

Τα στοιχεία αυτά προέκυψαν από την έρευνα που έκανα (από στενό συγγενή του), προκειμένου να τους κάνω μνημόσυνο το 2004».

Υπογραφή:

Μαρία Κιαχαγιά

Επίσης η Μαρία Κιαχαγιά, σε δύο βίντεο¹², που κατέγραψε μπροστά στο χώρο του γραφείου της Κοινότητας, στην επέτειο της 25^{ης} Μαρτίου, και στα οποία φαίνεται και ακούγεται η ίδια να διαβάζει τη συνέντευξη της Ευριδίκης Μαμουλή, που πήρε το δρόμο της προσφυγιάς, μικρό κορίτσι ακόμα με τους γονείς και τα αδέλφια της, διωγμένη από το Ουσάκ της Κιουτάχειας. Πέρασαν μέσα από τη φωτιά της Σμύρνης και τις σφαγές και ύστερα από πολλές περιπέτειες και απώλειες, το Μεταγωγικό «Μεγάλη Ελλάς» που τους κουβαλούσε, αφού δεν μπορούσαν τα καράβια να αποβιβάσουν το θλιβερό φορτίο τους, ούτε στη Μυτιλήνη, ούτε στη Θεσσαλονίκη, λόγω του αδιαχώρητου στα λιμάνια αυτά, τους αποβίβασε, στο Βόλο. Εκεί στο Βόλο, η αδελφή της η Μαρίνα πέθανε από διφθερίτιδα. Μετά από καιρό και περισσότερα βάσανα, ασθένειες και ανέχεια, ζώντας από την ελεημοσύνη των χριστιανών, μέσα σε ναό του Βόλου, πάντα μαζί με την οικογένειά της, δόθηκε η κυβερνητική άδεια που ζητούσε να μεταφερθούν στη Λέσβο, όπου και έμεινε μέχρι το θάνατό της στην Πελόπη, τον τόπο της καταγωγής των γονιών της.

¹² [Μνήμες από τη Μικρασιατική Καταστροφή 18/08/2022 - Μέρος 1 - YouTube](https://www.youtube.com/watch?v=ydq2QNJ_Spc), και https://www.youtube.com/watch?v=ydq2QNJ_Spc

Καθώς με τις αφηγήσεις της η Μαρία Κιαχαγιά, στο ρόλο του αφηγητή της προφορικής παράδοσης, ήθελε να μεταδώσει τις ιστορίες των δικών της προσφύγων, σαν ένα καθήκον που έπρεπε να εκτελέσει, για να τύχουν μιας επίσημης καταγραφής, να διαδοθούν και να μην ξεχαστούν, λίγες σελίδες από το βιβλίο του Ηλία Βενέζη «*Μικρασία, Χαίρε*», έρχονται να επιβεβαιώσουν το γεγονός της αποστασιοποίησης από τα γεγονότα, που φέρνει ο χρόνος. Οι καταγραφές της μνήμης γίνονται ιστορικά στοιχεία και αμβλύνουν την τραγικότητα του ξεριζωμού. Το ίδιο και τα πιο σημαντικά καταγεγραμμένα γεγονότα σε ντοκουμέντα και φακέλους. Όταν ο Ηλίας Βενέζης επισκέπτεται στη Γενεύη τη Βιβλιοθήκη του Οργανισμού των Ηνωμένων Εθνών, της πρώην Κοινωνίας των Εθνών, δηλαδή γράφει: *Ήταν εκεί, αυτοί οι φάκελοι: οι τελευταίες μέρες του βίου των Ελλήνων στη Μικρασία. Αναφορές, εκκλήσεις, υπομνήματα, διαμαρτυρίες του Οικουμενικού Πατριαρχείου, ... οι διαβουλεύσεις του δόκτορος Νάνσεν, εξουσιοδοτημένος από τους αντιπροσώπους των Μεγάλων Δυνάμεων ... ήταν τα κείμενα των εκθέσεων των επιτροπών, που εποπτεύσανε τη μεταφορά στην Ελλάδα- μετά τη Συνθήκη της Λοζάνης του 1923... Το δράμα, η σφαγή, η πείνα, το ξεριζώμα των Ελλήνων της Μικρασίας, η προσφυγιά μας και το πένθος μας – όλα πια ήταν φάκελοι. Τίποτα άλλο. Τους κοίταζα ταξινομημένους στις θήκες τους. Σα να ήταν ένα οστεοφυλάκιο στην κρύπτη της Κοινωνίας των Εθνών* (Βενέζης, 1974, 112-113).

4. Εγκατάσταση σε χωριά με αμιγή οθωμανικό πληθυσμό

Το παράδειγμα του Σιγρίου

Ο Οικονόμος Σ. Τάξης το 1909 γράφει: «*Το Σίγριον βρίσκεται στο δυτικό άκρο του νησιού και έχει 235 οθωμανικές οικογένειες, με καλά οικοδομημένο τέμενος και σχολείο Ρουσιτιέ¹³. Τα προϊόντα του είναι σταφύλια, δημητριακά και τυριά. Φημίζονται τα πεπόνια του. Το φυσικό του λιμάνι είναι ένα από τα μεγαλύτερα και πιο ευρύχωρα του νησιού, το οποίο προφυλάσσεται από τη νησίδα Νησιώπη, που έχει το μεγαλύτερο φάρο του Αιγαίου Πελάγους*» (Τάξης, 1909, σ.139).

Σε όλη σχεδόν τη Νοτιοδυτική περιοχή της Λέσβου απλώνεται το απολιθωμένο Δάσος του Σιγρίου, που δημιουργήθηκε πριν από 15 με 20 εκατομμύρια χρόνια. Έχει έκταση 150.000 στρέμματα. Υπάρχουν εκατοντάδες απολιθωμένοι κορμοί κωνοφόρων δέντρων και άλλων ειδών, όπως μεγάλοι κορμοί σεκόιας που φτάνουν τα 5 μέτρα σε ύψος.

Το Σίγρι είναι η περίπτωση του χωριού, που από τους πρώτους οικισμούς του, υπήρξε αμιγώς τουρκικό, με περιστασιακή παρουσία και προσωρινή μόνον κατοίκηση Ελλήνων, για εκτέλεση συγκεκριμένου έργου. Πρέπει να υποτεθεί, ότι για την κατασκευή του Κάστρου βοήθησαν οι χριστιανοί των γύρω περιοχών με τη φορολογία οικονομικά, αλλά και στο χτίσιμο, μέσω της υποχρεωτικής αγγαρείας με εργατικά χέρια ή μεταφέροντα υλικά (Αναγνώστου, 2000, 3). Από το 1757, οπότε άρχισε να χτίζεται το Κάστρο (Εικόνα 6.), είχε ήδη δημιουργηθεί γύρω του η κοινότητα των μουσουλμάνων, στην οποία μετά από σύντομο διάστημα, οι Τούρκοι έφεραν νερό από τις πηγές του Παλαιοχωρίου, έχτισαν το Τζαμί, το Χαμάμ και εγκατέστησαν τις διάφορες διοικητικές υπηρεσίες. Επί Τουρκοκρατίας το Σίγρι ήταν η πρωτεύουσα του Δυτικού Διαμερίσματος του νησιού, όπου υπήρχαν συγκεντρωμένες όλες οι αρχές της διοίκησης. Έτσι πορεύτηκε το χωριό, μέχρι την

¹³ Το Οθωμανικό Σχολαρχείο

25η Ιουλίου 1913, οπότε καταργήθηκε ο Δήμος Σιγρίου και δημιουργήθηκε ο Δήμος Ερεσού¹⁴.

Εικόνα 6. Το Οθωμανικό Κάστρο Σιγρίου (1757).

Η είσοδος των χριστιανών στο κάστρο του Σιγρίου, που ήταν το κεντρικό σημείο της κωμόπολης, ήταν απαγορευμένη και μέχρι το 1912, την Απελευθέρωση της Λέσβου, μέσα στο κάστρο διέμεναν αποκλειστικά στρατιωτικές μονάδες (Αναγνώστου, 2000, 32) Στη συνέχεια και μέχρι το 1914, η Δημογεροντία του Σιγρίου εξακολουθούσε να αποτελείται αποκλειστικά από Οθωμανούς. Από το 1914 όμως, μέχρι το 1923, ο μιν πρόεδρος ήταν Οθωμανός αλλά το Συμβούλιο ήταν πλέον μικτό (Τσίκνας, 2020, 14-15).

Το 1916, όπως δείχνουν τα έγγραφα που φυλάσσονται στο Αρχείο της Κοινότητας Σιγρίου, στο Σίγρι οικοδόμησε για πρώτη φορά ένας Έλληνας, ο Εμμανουήλ Γαληνός Κούκκος, που ήταν έμπορος και διατηρούσε ήδη αποθήκες στο Σίγρι, όπως

¹⁴ Αριθμός Πρωτ. 5280 Γεν. Διεύθυνση Λέσβου.

και άλλοι, έμποροι, που είχαν όλοι ιδιαίτερα προνόμια, λόγω της επαγγελματικής τους δραστηριότητας. Την ίδια χρονιά, το 1916, ορίστηκε μια επιτροπή από τους Τούρκους για κατάρτιση του Κτηματολογίου (Τσίκνας, 2008, σ. 35-36).

Δεσπόζει στο Σίγρι ο ενοριακός ναός της Αγίας Τριάδος (Εικόνα 7.). Είναι μια εκκλησία που έχει να διηγηθεί τη δική της «ανταλλάξιμη» ιστορία. Κτίστηκε γύρω στο 1870, από τους Τούρκους κατοίκους του και είχε αρχιμάστορα-αρχιτέκτονα Έλληνα, τον Ιωάννη Δεμίρη, από την Ερεσό.

Ο ναός, χρησιμοποιήθηκε ως τέμενος μέχρι το 1923, όταν με την ανταλλαγή των πληθυσμών έφυγαν οι Τούρκοι και οι χριστιανοί απέκτησαν το τέμενος, το οποίο έκτοτε λειτουργεί ως χριστιανική εκκλησία.

Εικόνα 7. Σίγρι - Το πρώην τουρκικό τέμενος, σήμερα χριστιανική Εκκλησία.

Ο αρχιμάστορας Δεμίρης, καλός χριστιανός και πατριώτης, δεν είχε δώσει προσανατολισμό προς τη Μέκκα, όταν σχεδίασε και έχτισε το οικοδόμημα, προς νότια δηλαδή κατά τον μουσουλμανικό νόμο, αλλά προς τα ανατολικά κατά τον νόμο της Ορθοδοξίας, γιατί πίστευε και ήλπιζε από την αρχή στη μελλοντική, σίγουρη μετατροπή του σε χριστιανικό ναό (Στο ίδιο, σ. 83).

Στη χριστιανική πια Αγία Τριάδα, επιπεδόστεγη, με ξύλινη συμμετρική οροφή, που δεν έχει τόξα, καμάρες και κολώνες, η καμπάνα κρεμάστηκε στο μιναρέ. «Στο

δάπεδο σχηματίστηκαν εντυπωσιακά τα τρία κλίτη με ψαλτικούς χορούς. Έτσι τα «αραβουργήματα» (πάνω) δέθηκαν αρμονικά με τα τοξωτά βυζαντινών ρυθμών (κάτω)».

Πρόσφυγες στο Σίγρι είχαν αρχίσει να φτάνουν από τον Α΄ Διωγμό. Οι περισσότεροι έρχονταν από τα Χουχλιά, τα μικρά νησιά της Προποντίδας. Πολλοί ήρθαν και από την Τένεδο. Οι Τενέδιοι ενώ δεν ήταν ανταλλάξιμοι, λόγω της τουρκικής πολιτικής, και με το φόβο για τη ζωή τους, είχαν αναγκαστεί σε φυγή.

Η κατάσταση στην κοινότητα, με τον ερχομό των προσφύγων, ήταν δεινή (Στο ίδιο, σ. 108), καθώς δεν υπήρχε νερό, ούτε σχολείο. *«Καθημερινά εξήντα παιδιά από την Τένεδο τριγύριζαν αλητεύοντας στους δρόμους. Δεν υπήρχε γεωργική επιτροπή, ούτε αγροφύλακας και κλέφτες ρήμαζαν τις σοδειές. Πολλά θα είχαν αποφευχθεί αν δεν υπήρχε η αδιαφορία του Τούρκου προέδρου Μεχμέτ Χαλήλ»*, γράφει ο επί χρόνια Γραμματέας της Κοινότητας Ιωάννης Τσίκνας και επιβεβαιώνει προφορικά κατά τη συνάντησή μας.

Η περίπτωση των Τενέδιων προσφύγων αξίζει να αναφερθεί ιδιαίτερα όχι μονάχα γιατί αποτέλεσαν ένα ισχυρό ποσοστό του συνολικού αριθμού των προσφύγων του Σιγρίου, αλλά και γιατί οι Τενέδιοι δεν ήταν ανταλλάξιμοι. Συγκεκριμένα, το 1912, όπως και τα άλλα νησιά του ΒΑ Αιγαίου, η Τένεδος είχε απελευθερωθεί από το ελληνικό ναυτικό, υπό το Ναύαρχο Παύλο Κουντουριώτη. Αλλά μετά την Μικρασιατική Καταστροφή καθώς τα πράγματα άλλαξαν, με τη Συνθήκη της Λοζάνης, τα δυο νησιά Ίμβρος και Τένεδος παραχωρήθηκαν οριστικά στην Τουρκία. Το Τηλεγράφημα του Ελευθερίου Βενιζέλου από το Λονδίνο στις 27 Μαρτίου του 1923 έγραφε: *« Προς Επιτροπή Λαού Τενέδου. Μετά βαθυτάτης λύπης μου σας πληροφορώ ότι απόφασις περί Τενέδου αμετάκλητος»*. Και στις 24 Ιουλίου η Συνθήκη της Λοζάνης στα Άρθρο 14, έγραφε: *«Αι νήσοι Ίμβρος και Τένεδος παραμένουσι υπό την τουρκικήν κυριαρχίαν, θα απολαύουν ειδικής διοικητικής οργανώσεως, αποτελουμένης υπό τοπικών στοιχείων και παρεχούσης πάσαν εγγύησιν εις τον αυτόχθονα μη μουσουλμανικόν πληθυσμόν όσον αφορά την τοπικήν αυτοδιοίκησιν και*

την προστασίαν των ατόμων και των αγαθών» (Σύλλογος Μικρασιατών Σκάλας Λουτρών Λέσβου «Το Δελφίνι», 2007,2).

Στη συνέχεια όμως, οι Τούρκοι είχαν συντάξει έναν κατάλογο από 66 ονόματα ανεπιθύμητων Ελλήνων, που ήταν όλα τα άτομα που θα μπορούσαν να αναλάβουν διοικητικές θέσεις (γιατροί, δικηγόροι, δάσκαλοι, καθηγητές, επιχειρηματίες). Αυτοί έφυγαν από το νησί. Έτσι δεν έμεινε κανένας κατάλληλος για τη διοίκηση, όπως όριζε η Συνθήκη της Λοζάνης. Σε εννιά μήνες δόθηκε από την Τουρκία άδεια επιστροφής τους και από την Ελλάδα δόθηκε το ποσό των 1000 δραχμών σε όσους επέστρεφαν, ναυλώθηκε και πλοίο (Στο ίδιο, σ. 135-136).

Η εφημερίδα «Καμπάνα» της Μυτιλήνης, της 25^{ης} Σεπτεμβρίου 1923 γράφει για το Σίγρι, απαριθμώντας τους τόπους προέλευσης των προσφύγων σύμφωνα με τη συνθήκη της Λοζάνης: *Μετά την Μικρασιατικήν Καταστροφήν, ήλθαν οι πρόσφυγες εξ ανταλλαγής (συνθήκη Λωζάνης) από τα νησιά της Προποντίδας και κυρίως από τα χωριά Χουχλιά, Σκουπιά, από τα χωριά της Κυζίκου, το νησί Τένεδος (εκτός ανταλλαγής), από τα χωριά της Τρωάδος (Σαντζάκι της Βίγας), από τις Κυδωνίες (Αϊβαλί) από τα χωριά της Περγάμου, από τις Φώκιες Παλιές και Νέες, από τα χωριά της Σμύρνης, την ανατολική Θράκη, Κωνσταντινούπολη και αλλού. Με την έλευση των προσφύγων εδώ άρχισε και το δράμα τους. Υπέστησαν κάθε είδους ταπεινώσεις ιδίως οι φτωχότεροι. Όσοι δεν είχαν να λαδώσουν τις αρμόδιες επιτροπές, οι ντόπιοι διέσπειραν συκοφαντίες εις βάρος των αδυνάτων και άρχισαν τα έκτροπα, οι πιο ήσυχoi αναγκάστηκαν να εγκαταλείψουν το χωριό και να φύγουν. Οι καυγάδες μεταξύ των προσφύγων από διαφορετικές εστίες ήταν καθημερινοί στα καφεενεία στις γειτονιές στο σχολείο και αλλού. Οι πρόσφυγες και οι Τούρκοι, έζησαν μαζί ένα χρόνο, γεμάτα ψυχές όλα τα υπόγεια, οι στάβλοι, η εκκλησία, το σχολείο, το κάστρο. Την 6ην Οκτωβρίου 1923 έρχεται το τηλεγράφημα αναχώρησης των Τούρκων αριθ. 597/6/10/23. Καθώς επίσης και το αριθ. 593/8/10/23 τηλεγράφημα παράδοσης της Κοινότητας από τον Τούρκο Πρόεδρο στον Έλληνα Πρόεδρο της Κοινότητας Εμμ. Γαληνό: Προς: Μεχμέτ Χαλήλ τέως Πρόεδρο Κοινότητας Σιγρίου. Παραδώσατε αμέσως υπηρεσίαν Κοινότητος εις Νεοδιορισθέντα Πρόεδρον κ. Εμμ. Γαληνό δια τακτικού πρωτοκόλλου Υποδ/σις Μηθύμνης Κεφάλας (Τσίκνας, 2008,σ.108) .*

Στο άρθρο της εφημερίδας περιγράφονται οι δραματικές καταστάσεις που προέκυψαν με την έλευση των προσφύγων, καθώς για ένα χρόνο πρόσφυγες και Τούρκοι, έζησαν μαζί, μέχρι τον Οκτώβριο του 1923, οπότε ήρθε το τηλεγράφημα αναχώρησης των Τούρκων, καθώς και εκείνο της παράδοσης της Κοινότητας από τον Τούρκο Πρόεδρο στον νέο Πρόεδρο της Κοινότητας τον Έλληνα που πρώτος οικοδόμησε στο Σίγρι, Εμμανουήλ Γαληνό Κούκκο.

Ο Ιωάννης Τσίκνας είναι κάτοικος Σιγρίου. Γεννήθηκε στο Σίγρι το 1938, από γονείς πρόσφυγες. Επί 35 χρόνια υπηρέτησε ως κοινοτικός γραμματέας και κατά μεγάλα διαστήματα υπήρξε ανταποκριτής του ΟΓΑ, ληξίαρχος, πρόεδρος της Επιτροπής Προνοίας και πρόεδρος της Σχολικής Εφορείας. Είναι Δεξιός ψάλτης από το 1964 μέχρι σήμερα, στον Ναό της Αγίας Τριάδος. Ο Ιωάννης Τσίκνας έχοντας στη διάθεσή του τα αρχεία της Κοινότητας, ασχολείται με φροντίδα και στοργή για την καταγραφή της Ιστορίας του Σιγρίου. Σήμερα θυμάται όλα τα γεγονότα και όλους τους προέδρους που υπηρέτησαν από το 1923 στο Σίγρι.

Θυμάται ιδιαίτερα τον Ησαΐα Βαλόγλου του Δαμιανού, από το Αχμετλί της Σμύρνης, ο οποίος είχε διατελέσει πρόεδρος της Κοινότητας επί 17 χρόνια. Ένα κτήμα με το όνομα Φάρος, έκτασης περίπου 800 στρεμμάτων ανήκε μετά την «ανταλλαγή» σε εκείνον και σήμερα στον κληρονόμο του Αντώνη Τιρπιντήρη. Γι' αυτόν τον απόγονο Μικρασιατών ο Ιωάννης Τσίκνας μιλά με μεγάλο θαυμασμό: *«Το προσφυγάκι ο Αντώνης, μαθητής του Δημοτικού ακόμα, ξόδευε το χαρτζιλίκι που έβγαζε βοηθώντας στη βάρκα του παππού του, για να αγοράσει LINGUAPHONE και να μάθει Αγγλικά. Κάθε βράδυ ο Αντώνης ακουγόταν μέχρι τη στεριά να επαναλαμβάνει πολλές φορές, φωναχτά και καθαρά μέσα στη βάρκα, που πήγαινε για τα δίχτυα, το μάθημα της Αγγλικής, προσπαθώντας να πιάσει και την προφορά του Άγγλου δασκάλου. Σπούδασε μετά κι έγινε τρανός επιχειρηματίας. Σήμερα δεν ξεχνά το χωριό μας. Αγοράζει γη και μετατρέπει άγονες περιοχές, εδώ στην ξερή γη του Απολιθωμένου Δάσους πολλές χιλιάδες στρέμματα, σε καρπερούς ελαιώνες. Τους φροντίζει με πολύ κόπο, μεγάλη δαπάνη και με την τεχνολογία αιχμής. Το νέο πρότυπο βιολογικό ελαιοτριβείο που έχτισε, αξιοποιεί τη γη, δίνει δουλειά στους νέους, εξάγει ένα υπέροχο λάδι, δίνει νέα ζωή και προοπτική στον τόπο».*

5. Εγκατάσταση σε νέα προσφυγικά χωριά

Το παράδειγμα της Σκάλας Καλλονής

Το γραφικό, τουριστικό σήμερα χωριό της Σκάλας Καλλονής, στο μυχό του ομώνυμου Κόλπου, δημιουργήθηκε πρόσφατα μετά την εγκατάσταση των προσφύγων Μικρασιατών στη Λέσβο και αποτελεί έναν από τους πιο ζωντανούς και παραγωγικούς τόπους του νησιού.

Εικόνα 8. Σκάλα Καλλονής – Το λιμάνι

Κατά τις προηγούμενες περιόδους, συμπεριλαμβανομένης και της Τουρκοκρατίας, στη θέση του σημερινού χωριού δεν υπήρχε καν οικισμός. Ο μητροπολίτης Μηθύμνης Γαβριήλ Σουμαρούπα (1619-1621) περιγράφει την περιοχή ως ένα τόπο ανάμεσα σε δυο «ιχθυοφόρους» ποταμούς, με απίστευτο πλήθος οστράκων, χτένια κυρίως, που τροφοδοτούσε όλο το νησί, αλλά και τη Χίο, την Σμύρνη και την Τένεδο (Φουντούλης, 1993, σ.20). Τα δε κοντινότερα χωριά που αναφέρονται στη θέση της σημερινής Σκάλας είναι τα Τριάντα, τα Παπιανά, το Κεράμι, τα Αρειανά και ο Αμπελιώτης (στο ίδιο, σ.20).

Αργότερα, από τα μέσα του 18ου αιώνα, στον τόπο της σημερινής Σκάλας Καλλονής, υπήρξε ένα μικρό λιμάνι, με τέσσερις μεγάλες αποθήκες για τη φύλαξη των προϊόντων που διακινούνταν και ένα τουρκικό τελωνείο, για το ΒΔ τμήμα του νησιού, που ονομαζόταν Αγία Άννα. Η ύπαρξη των παραπάνω αποδεικνύεται από

χάρτες και καταγεγραμμένες αναφορές του 18ου και του 19ου αιώνα (Δουκέλλης, ό.π., σ.75).

Εικόνα 9. Σκάλα Καλλονής - Σπίτι από τα πρώτα που κληρώθηκαν στον προσφυγικό οικισμό Ι

Εικόνα 10. Σκάλα Καλλονής - Σπίτι από τα πρώτα που κληρώθηκαν στον προσφυγικό οικισμό ΙΙ

Η Σκάλα Καλλονής κατοικήθηκε από πρόσφυγες Μικρασιάτες του Α΄ Διογμού του 1914, αλλά κυρίως του Β΄ Διογμού του 1922. Αυτοί που τελικά εγκαταστάθηκαν στον τόπο αυτό, αποβιβάζονταν στο νησί, σε μεγάλες ή μικρές ομάδες, με διάφορα πλεούμενα, βάρκες και καΐκια, σε διάφορα λιμάνια, όπως καταγράφει ο Αντώνης Δουκέλλης (Δουκέλλης, ό.π., σ.76-77).

Από τις Μικρασιάτικες πατρίδες τους, της απέναντι στεριάς, το Αϊβαλί (Κυδωνίες) κατέχει την κυρίαρχη θέση, με 13 οικογένειες προερχόμενες από εκεί, και ακολουθούν το Αδραμύττι και το Τσακράνι Περγάμου με 5 οικογένειες το καθένα, το Δικελί και η Πέργαμος με 4, τα Μοσχονήσια και η Σμύρνη με 2 και από μία οικογένεια συνεισέφεραν το Ακ-Τσάι (Παραλία Αδραμυτίου), Αξάρ, Ατζανόζ, Βαϊραμίτς, Εζινέ (Τσανάκαλε-Τρωάδα), Καρά Μπουρούν (Αχιρλί), Νέα Φώκαια, Παλαιά Φώκαια, Σατζήδες και Τσανάκ Καλέ. Υπήρχαν ακόμα και αφίξεις από τη Θράκη και τη χερσόνησο της Κυζίκου (στο ίδιο, σ, 78-79)

«Μαζεύονταν κοπαδιαστά πάνω στην άμμο, στους δρόμους, στα χωριά και γύριζαν αλλοσούσουμοι, με τα παιδιά τους να ακολουθούν, με μπόγους και ό,τι το χρειαζόμενο ριγμένο στην πλάτη για να βρουν τόπο να ξεκουράσουν την πίκρα και τον κατατρεγμό τους. Από τους ντόπιους, άλλοι τους έβλεπαν με συμπόνια, άλλοι με οίκτο: «ποτέ να μη βρεθούν στη θέση τους» (στο ίδιο, 27).

Και παρακάτω γράφει ο Δουκέλλης για το χωριό του: *Οι περισσότεροι πρόσφυγες, ανεξάρτητα από την εργασία που έκαναν στην πατρίδα τους, αναγκάστηκαν να ασχοληθούν με τη θάλασσα: να γίνουν ψαράδες. Όμως αυτοί που στην πατρίδα τους έκαναν εμπόριο ή ήταν μεγαλοκαλλιεργητές (κυρίως αμπελιών) και κτηματίες ή είχαν καϊκια που έκαναν μεταφορές ή είχαν ελαιώνες και ελαιοτριβεία, είχαν δηλαδή το επιχειρηματικό πνεύμα μέσα τους, δεν «ακούμπησαν» στη θάλασσα ή δεν έμειναν μόνο σ' αυτήν. Άνοιζαν μπακάλικα, φούρνους, καφενεία. Έτσι τις δύσκολες μέρες του χειμώνα, που οι ψαράδες δεν είχαν μεροκάματο, εκείνοι είχαν πελατεία και έβγαζαν το καθημερινό για την οικογένειά τους (στο ίδιο 87).*

Μια Μαρτυρία απογόνου προσφύγων

Η Μαριάννα Καραμικέ-Καρίμαλη, είναι μόνιμη κάτοικος της Σκάλας Καλλονής. Γεννήθηκε στον τόπο αυτό το 1943. Παντρεύτηκε με πρόσφυγα και κατοικεί ακόμα στην κατοικία που κληρώθηκε το 1936 για την προσφυγική οικογένεια των γονιών της και έτυχε να είναι από τους καλύτερους κληρούς, προς τη μεριά της θάλασσας. Την οικογενειακή ιστορία της, πρόθυμα αφηγείται:

«Ο πατέρας μου γεννήθηκε στο Αϊβαλί. Ήταν γιος του Καραφύλλη Καραμικέ, που ήταν γιός του Αλέξανδρου Μαυρομιχάλη από την Πελοπόννησο. Αυτός από κει έφυγε καταζητούμενος και βρήκε καταφύγιο στις Κυδωνίες (Αϊβαλί), όπου υπήρχε προνόμιο, με σουλτανικό φερμάνι, γιατί είχε γίνει Πολιτεία ελληνική¹⁵. Εκεί βρήκε πολιτικό

¹⁵ Το Αϊβαλί (Κυδωνίες) με σουλτανικό φερμάνι του 1773, είχε γίνει Πολιτεία Ανεξάρτητη και αμιγώς ελληνική

άσυλο, άλλαξε το όνομά του ο Αλέξανδρος κι από Μαυρομιχάλης το έκανε Καραμικές. Παντρεύτηκε ύστερα στο Αϊβαλί κι έκανε δυο αγόρια τον Καραφύλλη, όπως είπα, και τον Στρατή. Ο παππούς μου, ο Καραφύλλης, παντρεύτηκε κι έκανε εννιά παιδιά. Ένας φίλος του Τούρκος του είπε μια μέρα, ήταν πριν το 22, μάζεψε Καραφύλλη την οικογένειά σου και ό,τι μπορείς και φύγετε, γιατί θα γίνει διωγμός, θα γίνει μεγάλο κακό. Ο παππούς μου ήταν ψαράς. Πήρε σιγά σιγά τα πράματά τους με τη βάρκα και τα πήγε απέναντι στη Λέσβο, στους Πύργους της Θερμής. Ύστερα έφερε και την οικογένειά του. Ο πατέρας μου, ο Μανώλης, ήταν τότε μικρό παιδί. Τον διωγμό δεν τον έζησε στο Αϊβαλί, γιατί είχαν φύγει. Ζούσαν τότε στους Πύργους της Θερμής με τις αδερφές του, γιατί η μάνα τους είχε πεθάνει. Είχαν βάρκα και ψαρεύαν. Κάπου στο 27 με 28, του λέει ο μεγαλύτερος αδελφός του πάμε να φύγουμε, τι να κάνουμε εδωπέρα και φύγαν και πήγαν στον Καραμπαμπά στη Χαλκίδα. Όταν ήρθε ο καιρός του, πήγε φαντάρος στον Κουντουριώτη. Ήταν πολύ καλό παιδί. Παρόλο που δεν ήξερε γράμματα, ήταν καλλιγράφος. Όλα τα ονόματα στις βάρκες, τους λιμένες, όλα καλλιγραφικά τα έκανε. Όταν τέλειωσε τη θητεία του, που ήταν στην πολεμική φαρική βάση, ο αξιωματικός του τον διόρισε φαροφύλακα στο Γαρμπιά στον Κόλπο Καλλονής, στο στόμιο που μπαίνουμε μέσα, αφού ήξερε κι από Λέσβο. Τότε τους φάρους τους ανάβανε, δεν ήταν ηλεκτρονικοί. Κάθισε, τότε νεαρό παιδί δυο χρόνια φαροφύλακας, μέχρι που μια μέρα τον συνάντησε τυχαία ένας θείος της μητέρας μου, αδελφός της γιαγιάς μου, που τις προστάτευε, κι αυτός από το Αϊβαλί, που με το Διωγμό, είχαν έρθει εδώ στην Καλλονή. Αλλά τότε εδώ δεν ήταν χωριό, τίποτα δεν ήταν. Κάτι αποθήκες μονάχα είχε. Είχαν νοικιάσει και μένανε στα Παπιανά. Ο θείος της μαμάς μου, παππού τον λέγαμε, έκανε το προξενιό και τους πάντρεψε, την προσφυγοπούλα ανιψιά του με τον Αϊβαλιώτη φαροφύλακα, που τότε όμως τον απολύσανε από τη δουλειά του, γιατί δεν μπορούσες να είσαι σε δημόσια υπηρεσία, χωροφύλακας ή φαροφύλακας, παντρεμένος. Παντρευτήκαν κι ήρθαν και έμειναν όλοι μαζί, σ' ένα σπιτάκι πέτρινο, που έχτισαν, εδώ πίσω, πίσω από το σπίτι του εργολάβου που είχε αρχίσει να χτίζει το συνοικισμό. Θα ήταν το 1927, όταν ξεκινήσαν. Το 36 τέλειωσαν τα σπίτια. Εμείς δεν είχαμε πάρει τίποτα με τα ανταλλάξιμα, για αποζημίωση. Μας έτυχε ο κλήρος το πρώτο σπίτι. Κι έτσι ήρθαμε εδώ. Η μητέρα μου, μια αγία γυναίκα, ζούσε στο Αϊβαλί πριν το Διωγμό. Είχε κι έναν αδελφό που λεγόταν Κωστής Λαφιατής. Αυτός για να αποφύγει την επιστράτευση από τους Τούρκους, τόσκασε νύχτα με μια βάρκα, μαζί με τρία τέσσερα άλλα παλικάρια. Ήρθαν στο Πλωμάρι και με έναν άλλον Αϊβαλιώτη, τον Τρύφωνα, κάναν σαπούνια. Ήταν καλοί τεχνίτες. Οι δουλειές πηγαίνουν καλά. Αλλά οι Πλωμαρίτες δεν τους βλέπαν με καλό μάτι. Γι' αυτό ο θείος μου, που είχε μαζέψει ενενήντα χρυσές λίρες, έφυγε για την Αμερική. Τρεις μήνες έκανε να πάει. Στην Αμερική πρόκοψε. Έζησε ογδόντα χρόνια κι έγινε δήμαρχος στο Οχάιο. Έστειλε δώρα και χρήματα. Μπαούλα γεμάτα πράματα για τους φτωχούς και τα μοίραζε η μητέρα μου. Έστειλε και στην Προσφυγική Στέγη στη Ν. Σμύρνη, που την είχε ιδρύσει μια δασκάλα του, η Πιπίτσα Χρυσοχόου. Ήρθε το 36

και πήγε να τη δει. Εμείς, όπως είπα και πρωτύτερα, πήραμε το πρώτο σπίτι. Τα σπίτια που έφτιαξε αυτός ο εργολάβος, ήταν πολύ γερά. Ακόμα και σήμερα τα τσιμέντα δυσκολευόμαστε να τα χαλάσουμε, για να κάνουμε αλλαγές. Τα παλιά σπίτια είχαν δυο δωμάτια και μια πίσω σάγια¹⁶. Αυτή τη σάγια οι πρόσφυγες μάζευαν το καλοκαίρι τις σουσαμιές και την κλείναν και κάναν μέσα τις δουλειές τους τις χοντρές, βάζαν ένα καζάνι για να πλένουν και έτσι είχαν τα άλλα δωμάτια καθαρά, για κάθονται και να κοιμούνται. Τα σπιτάκια τα δώσαν στους πρόσφυγες που νοικιάζαν εδώ κι εκεί, και στα χωράφια μέναν, γιατί οι Καλλονιάτες τα σπίτια που αδειάσαν άμα φύγαν οι Τούρκοι, δεν μας τα δώσαν, τα κρατήσαν οι ίδιοι. Τα σπίτια τούτα, εδώ στο γιαλό, μας τα δώσαν ύστερα με τον κλήρο. Τι να κάνει ο κόσμος, κατέβηκε εδώ κι ας μην ήταν τότε τίποτα. Καλύτερα το τίποτα. Υπάρχουν μερικά σπιτάκια απείραχτα, όπως μας τα δώσαν. Χαρτιά ιδιοκτησίας μας φωνάζαν και μας δώσαν το 60 κοντά. Τότε, αρχικά, μας τα δώσαν με τον κλήρο στο μιλητό».

Και συνεχίζει:

«Αυτή ήταν η ιστορία της οικογένειας από την πλευρά του πατέρα μου. Τους άλλους παππούδες μου, από το Αϊβαλί, τους στείλαν εξορία το 14, στο Μπαλί Κεσίρ. Έκατσαν εκεί επτά χρόνια και πέρασαν πολύ άσχημα. Όταν γυρίζαν, ο παππούς μου, που ήταν λίγο τολμηρός και απείθαρχος, δεν πήγε να θεωρήσει το νοφούσι¹⁷ του και στο δρόμο τον πιάσαν οι Τούρκοι και τον γυρίσαν πίσω. Δεν τον ξαναείδε ποτέ η οικογένειά του, παρόλο που ψάχναν και με τον Ερυθρό Σταυρό και με πολλές ξένες πρεσβείες, παντού. Η γιαγιά μου, ήρθε εδώ το 22, με τον αδελφό της. Μερικοί πρόσφυγες, κουρασμένοι, πεινασμένοι, κουρελιασμένοι ήρθαν κι έμειναν εδώ. Το 50 σηκωθήκαν πολλοί και φύγαν από δω και μέναν όλοι μαζί σ' ένα παλιό αρχοντικό στη Μυτιλήνη, για καλύτερα. Ήταν χειρότερα. Εμείς μέيناμε εδώ. Ο θείος μου, που πήγε στην Αμερική είχε μια εικονίτσα την Παναγία κι έκανε συχνά 200 μίλια δρόμο, για να πάει να βρει λάδι ελιάς, να ανάψει το καντηλάκι της... Και όταν πέθανε ο θείος, μας την έστειλε ο γιός του την εικόνα, για να μην παραπέσει. Την έχω στα εικονίσματα».

Μαριάννα Καραμικέ-Καρίμαλη»

¹⁶ υπόστεγο

¹⁷ διαβατήριο

Συμπεράσματα

Στην παρούσα εργασία, καταπιαστήκαμε με το θέμα της Εγκατάστασης των Μικρασιατών Προσφύγων στη δυτική Λέσβο, που έγινε με τρόπο τραγικό και απάνθρωπο, με χιλιάδες απώλειες σε ανθρώπινες ζωές και υλικά αγαθά, κατά τον πρώτο και δεύτερο διωγμό το 1914 και το 1922.

Η περιπέτεια ενός ξεριζωμού, δεν είναι ένα γεγονός που ξεπερνιέται εύκολα και ούτε μπορεί να ξεχαστεί. Οι της δεύτερης και της τρίτης γενιάς απόγονοι των Μικρασιατών προσφύγων, όσοι βρίσκονται ακόμα στα χωριά της πρώτης εγκατάστασης των προγόνων τους, δεν είναι πια πάρα πολλοί σήμερα και αδυνατούν να πιστέψουν το μέγεθος της δυστυχίας, του κινδύνου, που έπρεπε να αντιμετωπιστούν από τους προγόνους τους.

Βασικό πρόβλημα που έπρεπε άμεσα να αντιμετωπίσουν, ήταν αυτό της επιβίωσης σε ένα κράτος και στην περίπτωση της Λέσβου, σε ένα νησί εντελώς απροετοίμαστο, όπου οι κάτοικοί του προσπαθούσαν να ορθοποδήσουν μετά την πρόσφατη Απελευθέρωσή τους από την Τουρκική Σκλαβιά.

Οι απόγονοι αναλογίζονται τώρα, που πια μπορούν, που δεν υπάρχει κανένας ανταγωνισμός ως προς το δίπολο γηγενής και πρόσφυγας, τις συμπεριφορές των προγόνων, παππούδων και γιαγιάδων τους, που σιωπούσαν τότε προσπαθώντας αφενός να ξεχάσουν αλλά και να εξορκίσουν το κακό, για να μπορέσουν να ξεκινήσουν από την αρχή. Βρήκαν τη δύναμη. Κάποιες λίγες φορές αφηγήθηκαν τις ιστορίες τους.

Στο πλαίσιο της έρευνας που απαίτησε η παρούσα εργασία, συμπεριέλαβα τρεις επί τόπου επισκέψεις σε αντίστοιχα χωριά της Δυτικής Λέσβου, που δέχτηκαν Μικρασιάτες πρόσφυγες, είδα κάποια στοιχεία σχετικά με την εγκατάστασή τους και τις ανταλλάξιμες περιουσίες σε παλιά βιβλία που φυλάσσονται στα Γραφεία των Κοινοτήτων και συνομίλησα με προέδρους και γραμματείς των Κοινοτήτων αυτών. Συγκεκριμένα τα τρία αντιπροσωπευτικά χωριά όπου αναζητήθηκαν στοιχεία ήταν η

Πελόπη, όπου προϋπήρχε ελληνικός και τουρκικός πληθυσμός, το Σίγρι με αμιγή τουρκικό πληθυσμό και η Σκάλα Καλλονής, που είναι ένα νέο προσφυγικό χωριό.

Επίσης κάποιες βιογραφικές αφηγήσεις απογόνων φώτισαν συγκεκριμένα χαρακτηριστικά που διακρίνονται μέσα από τις ιστορίες τους και τα γεγονότα. Πολύτιμες πληροφορίες περιέχει ο τύπος της Μυτιλήνης, όπου φυσικά το προσφυγικό ζήτημα κυριαρχεί και δεσπόζει.

Για τα τρία συγκεκριμένα προσφυγικά χωριά, παρόλο που διαφέρει η προϊστορία τους, πριν δηλαδή τον ερχομό των προσφύγων, τα μετά την εγκατάσταση στοιχεία είναι τα περισσότερα κοινά, υπάρχουν όμως και μερικές διαφορές. Ένα βασικό και πολύ αντιπροσωπευτικό στοιχείο ήταν η προθυμία όλων των απογόνων των Μικρασιατών, μετά από την πάροδο δυο τουλάχιστον γενεών, να διηγηθούν τις οικογενειακές τους ιστορίες και να μην αφήσουν να ξεχαστούν, ούτε τα πρόσωπα, ούτε και τα βάσανά τους. Θέλησαν με υπερηφάνεια και ζήλο ξεχωριστό να μιλήσουν για να καταγραφούν οι ιστορίες που είχαν να πουν.

Από πολλούς και μέσα από τις συζητήσεις των ανθρώπων στα χωριά της Δυτικής Λέσβου, που επισκεφθήκαμε, φάνηκε ένα άλλο στοιχείο, χαρακτηριστικό σε τόπους με γηγενή ελληνικό πληθυσμό. Αυτό ήταν ο ανταγωνισμός και η αντιπαλότητα στον επαγγελματικό τομέα. Οι πρόσφυγες στην πλειοψηφία τους είχαν εξειδίκευση και δεξιότητες σε πολλούς τομείς, όπως στην καλλιέργεια και την επεξεργασία της ελιάς, ιδιαίτερα στο κλάδεμα και την παραγωγή λαδιού και σαπουνιού και στα μηχανουργεία. Ήταν ακόμα αξιόλογοι έμποροι, με γνώση της αγοράς και των κανόνων της. Συχνά πρόκοβαν γρήγορα σε δικές τους επιχειρήσεις, όπως μαγαζιά και παραγωγικές μονάδες ή γίνονταν περιζήτητοι ως εργαζόμενοι σε υπαλληλικό καθεστώς. Αυτό είχε τη διπλή σημασία του, γιατί αφενός πρόσφερε την ευεργετική επίδρασή του στην οικονομία και την ανάπτυξη του τόπου, αφετέρου προκαλούσε τη ζήλεια και το φθόνο των ντόπιων. Για το λόγο αυτό συχνά έβαζαν φρένο στη επιχειρηματικότητά τους και την προκοπή τους για να μην προκαλούν και να μην έχουν δυσάρεστες επιπτώσεις.

Πολλοί πρόσφυγες ή οι απόγονοί τους, που είχαν ξεχωριστή επαγγελματική και οικονομική επιτυχία προχώρησαν σε έργα που προωθούν την ανάπτυξη, αξιοποιούν τα δεδομένα στις νέες τους πατρίδες, με ευεργεσίες και δωρεές για τους ανθρώπους και τον τόπο που τους δέχτηκε.

Η αντιπαλότητα και καβγάδες ανάμεσα στους πρόσφυγες, ήταν εντονότεροι σε προσφυγικούς πληθυσμούς από διαφορετικούς μικρασιατικούς τόπους, ενώ η ομοιογένεια της καταγωγής είχε ομαλότερη περίοδο εγκατάστασης και προσαρμογής.

Τα τουρκικά σπίτια, εφόσον υπήρχαν, με την αποχώρηση των ιδιοκτητών τους, έγιναν ανάρπαστα μεν στην περιοχή του Σιγρίου, ενώ στην Πελόπη, δεν κατοικήθηκαν και με τον καιρό μεταβλήθηκαν σε ερείπια.

Εν τέλει και στα τρία αντιπροσωπευτικά χωριά όπου αναζητήθηκαν τα στοιχεία της παρούσας εργασίας, προέκυψε το στοιχείο της προκοπής και της προόδου που οι πρόσφυγες κουβάλησαν μαζί τους και δέθηκε με τον καινούργιο τόπο τους.

Βιβλιογραφία

Αιλιανός Μ., (1921, *Το Έργον της Ελληνικής Περιθάλψεως*, Υπουργείο Περιθάλψεως, Αθήνα.

Αλεξιάκης Ελευθέριος, (2018), *Το εθνογραφικό Ημερολόγιο Μανταμάδου Λέσβου*, Αθήνα.

Αναγνώστου Στρατής, (2000), *Συμβολή στην ιστορία του Σιγρίου και του Κάστρου του, Μυτιλήνη*

Βεκρή Ε., (2022), Αϊβαλί-Κυδωνίες. 1922 – 2022. Στο: 100 Χρόνια από την Μικρασιατική Καταστροφή. Ο τραγικός ξεριζωμός των Χριστιανικών Πληθυσμών της Ανατολής. Οι διαδρομές σωτηρίας προς την Ελλάδα, Έκδοση ΚΕ.ΜΙ.ΠΟ., Νέα Ιωνία.

https://kemipo-neaionia.gr/wp-content/uploads/2022/06/XERIZOMOS_1922_2022_KEMIPO.pdf).

Βενέζης Η., (1974), «*Μικρασία, Χαίρε*», Βιβλιοπωλείον της «Εστίας», Αθήνα.

Γρηγορά Μ.& Μαρωνίτου Φ., (2022), *1919-1922 Οι εφημερίδες της Λέσβου αφορούνται*, Δημόσια Κεντρική Βιβλιοθήκη Μυτιλήνης, Μυτιλήνη.

Δουκέλλης Αντώνης, (2021), *Οι Μικρασιάτες Πρόσφυγες της Σκάλας Καλλονής Λέσβου (1914-1922)*, β' έκδοση, Αθήνα.

Εφορεία Αρχαιοτήτων Λέσβου, «*Αρχαίο λατομείο στη Μόρια Λέσβου*»,

<https://www.efales.gr/sight/arhaio-latomeio-sti-moria-lesvoy> .

Καμπουρίδης Κων/νος, (2016), *Η Λέσβος τον 16ο Αιώνα - Οικονομία και Πληθυσμός – Το οθωμανικό κατάστιχο απογραφής του 1548*, Εκδοτικός οίκος Σταμούλη, Θεσσαλονίκη.

Καραβία Χαρά, (2010), *Η Ανταλλάξιμη Περιουσία των Μουσουλμάνων της Λέσβου: Το παράδειγμα της Πόλης της Μυτιλήνης*, Στο: Λεσβιακά Δελτίον της Εταιρείας Λεσβιακών Μελετών, Τόμος ΚΓ'.

Κατσάπης Κ., (2003), *Η αποκατάσταση των Προσφύγων στην Ελλάδα του Μεσοπολέμου*, Στο: Το γενικό περίγραμμα, Πέρα από την Καταστροφή, Ίδρυμα Μείζονος Ελληνισμού.

- Κορομηλάς Δημήτρης, Λεσβιακή Πνευματική και Καλλιτεχνική Παράδοση, περιοδικό Αγιάσος, 14/09/2011 τ. 156, Αθήνα.
- Κυριαζής Αριστείδης, (1999), *Η Ερατώ εις Λέσβον και εις τον Μυτιληναίων Αιγιαλόν Ένα ταξίδι στο παρελθόν*. (Περιηγητικός οδηγός), Εκδόσεις «Δωδώνη», Β΄ έκδοση, Αθήνα.
- Κυριαζής Άρης – Βάκκα Ντίνα, (2011), Παράλληλοι έρωτες εις Λέσβον και εις τον Μυτιληναίων Αιγιαλόν, Στο: Αιολικά Χρονικά, τόμος ΙΓ΄, Εταιρία Αιολικών Μελετών.
- Μυλοπτέρη Άρτεμις, (2010), Η Εγκατάσταση Μικρασιατών Προσφύγων στη Λέσβο κατά την περίοδο 1914-1919, Στο: Λεσβιακά, Δελτίον της Εταιρείας Λεσβιακών Μελετών, Τόμος ΚΓ΄, Μυτιλήνη.
- Μυριβήλης Σ., (1967), *Η Παναγιά η Γοργόνα, Μυθιστόρημα*, Βιβλιοπωλείον της «ΕΣΤΙΑΣ» Ι.Δ. Κολλάρου και Σιας Α.Ε., 4η Έκδοση, Αθήνα.
- Παναγιωταρέα Άννα, (1994), Όταν οι Αστοί έγιναν Πρόσφυγες, Παρατηρητής, Θεσσαλονίκη.
- Παρασκευαΐδης Θανάσης, (1977), Το μυθιστόρημα της Μυτιλάνας, Αθήνα.
- Παρασκευαΐδης Παναγιώτης, (2017), Η Προσφυγιά του Α΄ Διωγμού στη Λέσβο, Ανάπτυχο Η΄ Τόμου Αιολικών Χρονικών, , Μυτιλήνη.
- Σύλλογος Μικρασιατών Σκάλας Λουτρών Λέσβου «Το Δελφίνι», (2007), «Ίμβρος – Τένεδος οι Έλληνες που ξεχάσαμε» Ημερολόγιο 2007, Τροία Εκδοτική Εμπορική Α.Ε., Αθήνα.
- Τάξη Οικονόμου Σ., (1909), Συνοπτική Ιστορία και Τοπογραφία της Λέσβου, Κάιρο,
- Τσίκνας Ι., (2008), Σίγρι το σίγουρο λιμάνι, Μυτιλήνη.
- Τσίκνας Ι., (2020) , Κοινότητα Σιγρίου Δημογεροντία Σιγρίου, Σίγρι.
- Φουντούλης Ιωάννης. (1993) (επιμ.), Η «Περιγραφή της Λέσβου» του μητροπολίτου Μηθύμνης Γαβριήλ Σουμαρούπα (1619-1621) , β΄ έκδοση, Μυτιλήνη.
- Klapsis, A., American Initiatives for the Relief of Greek Refugees, 1922-1923, Genocide Studies and Prevention, Volume 6, Number 1, Spring 2011, pp. 98-106, University of Toronto Press, DOI: 10.1353/gsp.2011.0113
<http://muse.jhu.edu/journals/gsp/summary/v006/6.1.klapsis.htm>.

Εφημερίδες:

«Ελεύθερος Λόγος» Μυτιλήνης 1916

«Λέσβος» Μυτιλήνης 1914,1915

«Πρόσφυξ», Μυτιλήνη 1914

«Σάλπιξ» Μυτιλήνης 1913-1919

ΠΑΡΑΡΤΗΜΑΤΑ

Παράρτημα Α:

Πώληση Οικοπέδου στην Πελόπη (1926 επικύρωση)

[illegible]

Παράρτημα Β: Βιογραφικό σημείωμα του Ευστράτιου Κυριακίδη (αφήγηση Μαρίας Κιαχαγιά)

Ευστράτιος Κυριακίδης
Γονείς: Κυριάκος γ' Αθανασία
γεννημένοι στην Πελοπόννησο.
Ο Κυριάκος δούλεψε στην Ανατολή σε μια
επιχείρηση - εργοστάσιο. Είχαν 5 παιδιά.
Το ένα ήταν ο Στρατής.
Σε κάποια οικονομική απόδοση στη επιχεί-
ρηση, αδιώχθηκαν τον Κυριάκο και στην διαγω-
νία του τον έδιωξαν. Το πραγματικό του όνο-
μα ήταν Κυριάκος Καζεβιτής ή Καζεβιέλης.
Βγαίνοντας απ' το εργοστάσιο στεναχωρήθηκε
έφηγε ένα φίλο του, τον Πωτελή και του
εξιστορήσε το συμβάν.
Ο φίλος του, του ~~δωσε~~ χρήματα για να
κάνει δική του δουλειά.
Πραγματικά ασχολήθηκε με το εμπόριο
καπνών. Όταν πέθανε ο Πωτελής (δεν είχε
παιδιά) κι άνοιξαν την διαθήκη του, χάρισε το
ποσό που είχε δανείσει στον Κυριάκο. Με τον
δωχμό έφυγε κι ήρθε στην Πελοπόννησο και με
τα λεφτά αυτά αγόρασε τα κτήματα "Ρουώσι
και "Αγιος Βλάσιος". Ο Στρατής μεγάλος
για ξεκίνησε στην Αμερική. Όταν γύρισε
πρωτεύτηκε την κόρη του Πανα στην Κλαώ.

2
Παιδιά δεν απέκτησαν.
Όταν πέθανε ο Στρατής άνοιξαν την διαθήκη του,
τα δύο κτήματα Ρουώσι και Αγιος Βλάσιος
τα είχε αφήσει στο σχολείο της Πελοπον-
νισίας τα παιδιά, εις μνήμη των χονιών του.
Η χοναίνα του κίνησε διαμαρτυρία
διαδικασία για να τον βγάλει τρελό αλλά
σκέπτεται.
Οι Κλαώτες σε ένδειξη διαμαρτυρίας
δεν δέχτηκαν να μείνουν τα οστά του
στην Κλαώ που είχε ταφεί. Τα μετέφεραν
στην Πελοπόννησο.
Τα στοιχεία αυτά ηρώτησαν απ' την
έρευνα που έκανα ηρουαμένον να ^{τους} κάνω
μνημόσυνο το 2004.
Μαρία Κιαχαγιά

Υπεύθυνη Δήλωση Συγγραφέα:

Δηλώνω ρητά ότι, σύμφωνα με το άρθρο 8 του Ν.1599/1986, η παρούσα εργασία αποτελεί αποκλειστικά προϊόν προσωπικής μου εργασίας, δεν προσβάλλει κάθε μορφής δικαιώματα διανοητικής ιδιοκτησίας, προσωπικότητας και προσωπικών δεδομένων τρίτων, δεν περιέχει έργα/εισφορές τρίτων για τα οποία απαιτείται άδεια των δημιουργών/δικαιούχων και δεν είναι προϊόν μερικής ή ολικής αντιγραφής, οι πηγές δε που χρησιμοποιήθηκαν περιορίζονται στις βιβλιογραφικές αναφορές και μόνον και πληρούν τους κανόνες της επιστημονικής παράθεσης.